

САВА КРИЛАЧ

САМОСТІЙНИК

Повість

К
П
Д
К

УВАГА!

ВИСИЛАЄМО ВАМ ВИПУСК Ч. 23, КЛЮБУ
ПРИЯТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ.

ВИ ОТРИМАЄТЕ ЩЕ Ч. 24, І ТАКИМ ЧИНОМ
ЗАКІНЧИМО II-ГУ СЕРІЮ ВИДАНЬ КЛЮБУ.

ПРОСИМО В СІХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ, ЯКІ
ЩОНЕБУДЬ ДОВЖНІ ЗА ПЕРЕДПЛАТУ
II-ГОЇ СЕРІЇ — ДОПЛАТИТИ НЕГАЙНО, ЩЕ
ПЕРЕД ВИСИЛКОЮ ОСТАНЬОГО ВИ-
ПУСКУ Ч. 24.

ПЕРЕДПЛАТА ЗА II-ГУ СЕРІЮ ВІНОСИТЬ
У КАНАДІ І ЗДА \$9.00. В ІНШИХ КРАЇНАХ
\$10.00.

КПУК.

UKRAINIAN BOOK CLUB

278 BATHURST STREET,

TORONTO, CANADA.

~~_____~~ NIAN BOOK CLUB
~~_____~~ BOOK No. 23.

SAVA KRYLACH

INDEPENDENT

Novel

Part II.

IVAN TYKTOR PUBLISHER

19 — TORONTO — 55

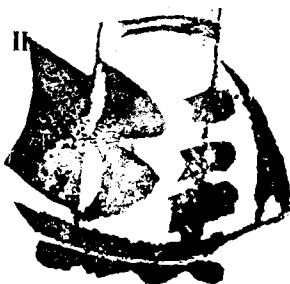
КЛЮБ ПРИЯТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ
КНИЖКА 23.

САВА КРИЛАЧ

САМОСТІЙНИК

Повість

Частина II

ВИДАВЕЦЬ ІВАН ТИКОТ

19 — ТОРОНТО — 55

diasporiana.org.ua

Обкладника Мірона Левницького

PRINTED BY

DIOCESAN PRESS, 278 BATHURST STREET, TORONTO, ONT., CANADA.

І. М О Я М А Т И

Точно о дев'ятій годині ранку ввійшов Зеленський до канцелярії елисаветградського повітового жандармського управління. Його чемно попросили сідати, і дижурний пішов з папером у якісь двері. Не минуло й кілька хвилин, як він вернувся й сказав до жандармського вахмістра, що стояв при дверях:

— Сізов! Проведи їх благородіє до кабінету штаб-ротмістра Ясногурського.

Сізов, брязкаючи острогами, підійшов до Зеленського, виструнчився службово і промовив:

— Пожалуйте, ваше благородіє!

Зеленський підвівся й пішов за ним.

Пройшли якимось коридором. При кожних дверях жандарм забігав уперед, відчиняв їх, пропускаючи поперед себе Зеленського, брязкав острогами й повторював:

— Пожалуйте, ваше благородіє.

Зеленський ішов і думав: „Штаб-ротмістр Ясногурський? Невже це він? Веселий товариш з гімназії. Завжди чисто й порядно одягнений, перший учень і особливо здібний математик. Добре виспортований. Перший грач у м'яча... Невже це він?“

Сізов зупинився знову при якихось дверях і, промовивши востаннє: „Пожалуйте, ваше благородіє“, відчинив двері й сам залишився за порогом. Зеленський увійшов.

Досить гарна, ясна, з двома вікнами кімната. В глибині широкий кабінетний стіл. За столом постать ружявого, чисто виголеного, молодого жандармського офіцера, що дивився на Зеленського сірими, спокійними очима. „Він!” — пізнав Зеленський, але зупинився віддалік і урядово представився.

Штаб-ротмістр здригнувся, хутко виступив із-за столу і, підступивши до Зеленського, потряс йому руку.

— Та ми ж з вами добрі знайомі, „колега”! — промовив, привітно всміхаючись. — Невже мене не пізнаєте?

Зеленський, здержано подавши йому руку, холодно відповів:

— Так, здається, пізнаю. „Коллега” Ясногурський.

— Ну, як же? Він самий! — не міняючи тону, вів своє Ясногурський. — Сідайте, будь ласка, Богдане Севериновичу! Я дуже радий вас бачити. Стільки гарних споминів зв'язано в мене з вашою особою! Прошу цигару — першорядні гаванські, — присунув до нього шкатулку з дорогими цигарами. — Я ніколи не забуду вас, братів Зеленських, добрих і ширих товаришів, ні ваших шановних батьків і всієї родини. Я мав щастя бути всього один раз у вашім домі, коли ви — пам'ятаєте? — запросили нас усіх, цілу п'яту клясу, на маївку до вас на хутір. Я не забуду ні вашої милої гостини, ні зокрема знаменитого фісташкового морозива, що ним ви нас частували тоді на маївці, — додав і весело засміявся.

— Так. Пам'ятаю і вас, і ту маївку. Та багато вже з того часу пропливло в Інгулі води. Змінились і ми

з вами. Ось і тепер я сюди запрошений. Та, мабуть, не на маївку... — відповів Зеленський.

Штаб-ротмістр почервонів. Прикре враження відбилосся на його обличчі.

— Так. Ви праві, Богдане Севериновичу, — промовив він тихо. — Ми з вами пішли різними і, мабуть, суперечними шляхами. Та це ще не значить, що ми перестали бути чесними людьми... Я став жандармом не для кар'єри, а з переконання і в ім'я чогось, що мені, може, так само дороге, як вам те, в ім'я чого ви живете і боретесь... Вибачте, Богдане Севериновичу! — додав він хутко, помітивши в того нетерплячий рух, — я не дозволю собі завдати вам ні одного питання про ваші погляди. Я хотів би тільки запевнити вас, що хоч ми і сидимо ось тут один проти одного, як два вороги, але я здібен пошанувати в вас чесного й достойного противника і був би щасливий, коли б зумів заслужити собі хоч частинно на подібне відношення з вашого боку...

Зеленський дивився противникові просто в очі й думав: „Чи це рафінований жандармський підступ, чи справді щира мова? Але якщо вона й щира, то зовсім не на місці в цих обставинах”.

— Мені дуже прикро, пане штаб-ротмістре, — сказав спокійно, — але мені здається, що тут непорозуміння. Я зовсім не вважаю себе вашим противником, і коли ви так думаєте — помиляєтесь. Мене зовсім безпідставно й усупереч усякій логіці намагаються обвинувачувати в якійсь діяльності, яка мені чужа й просто нецікава. Це все сталось з приводу мого чисто матеріального спору з недобрим і нечесним су-

сідом, і в наслідок його фантастичних доносів. Я просто дивудаюся, що влада взагалі почала ними займатись.

Штаб-ротмістр уважно й цікаво дивився Зеленському в очі, але раптово підвівся. Ще більша прикрість змалювалася на його обличчі.

— Не смію вам не вірити, Богдане Севериновичу. Але залишім цю розмову, яка, на мій превеликий жаль, утратила всяку актуальність. Слідство про вас у цій справі закінчене і вас ні в чому не обвинувачують. Але пан генерал-губернатор вирішив — і тут ні я, ні ніхто інший не може нічого змінити — вислати вас адміністративно на три роки в місто Онегу Архангельської губернії. На жаль, такі рішення безапеляційні і може їх змінити лише особиста милість його імператорської величності. Ми стоїмо перед наказом, що мусить бути виконаний, і виконання його доручено мені. Наскільки це мені з одного боку невимовно прикро, настільки з другого боку я радий, що це саме мені доручено, бо мені, мабуть, удасться, — розуміється, в межах законних можливостей, — стати вам у пригоді та спричинитись до різного роду полегшень, які тільки можливі в такій прикрій справі. Ось тут постанова генерал-губернатора з наказом негайного її виконання. Ви мусіли б уже сьогодні о п'ятій годині виїхати під сторожею на Москву, Ярослав, Вологду, Вятку до станції Білозерки поїздом, а там поштовими кіньми до повітового міста Онеги. Але коли це вам незручно і вам треба полагодити якісь, може, маєткові чи інші справи, то ви можете ще залишитись тут у Єлисаветі одну добу й виїхати завтра тим же поїздом. Коли ви бу-

дете ласкаві дати мені слово, що не надужите мого довір'я, — я не додам вам під час вашого перебування тут у місті ніякої сторожі, що могло б вам бути неприємним тут, де вас усі знають. В дорогу я вам приділю до товариства толкового й служного вахмістра, який вам усе облегшить і в усьому буде помічний. Будьте ласкаві підписатись ось тут на доказ, що вам постанова об'явлена. Сізов!

У дверях появився жандарм.

— Поклич сюди Нечипоренка! — наказав штаб-ротмістр.

Зеленський підписав папір і подякував за обіцяні пільги, заявляючи, що охоче залишиться до наступного дня, бо й справді такий несподіваний виїзд вимагає щонайменше деяких заряджень у маєткових справах, які хотів би залишити своєму адвокату.

Появився в дверях кремезний, із карими очима та довгою й широкою бородою вахмістр і витягнувся струнко біля дверей.

— Нечипоренку! — звернувся до нього штаб-ротмістр. — Ти поступаєш від цієї хвилини в розпорядження їх благородія, — показав очима на Зеленського. — Поїдеш з ними до Онеги. Пам'ятай, щоб їх благородіє були з тебе задоволені. В усьому маєш слухатись, догоджати й служити. Подорожню, прогони й інструкцію одержиш у канцелярії від Нікітіна.

— Слухаюсь, ваше благородіє! — відповів вахмістр.

— Коли накажете йому з'явитись, Богдане Севериновичу? — спитав штаб-ротмістр.

— Якщо це має залежати від мене, то просив би завтра на двірці при поїзді.

— Чуєш? Завтра двадцять по п'ятій відходить поїзд. На годину перед тим ждатимеш на двірці. Зустрінеш їх благородіє, приймеш і здаси багаж, займеш для них вигідне місце і взагалі виконаєш усе, що тобі накажуть. Можеш іти.

— Слухаюсь!

Через кілька хвилин Зеленський вийшов, ще раз подякувавши штаб-ротмістрові, який провів його аж до дверей з побажанням „щасливої дороги”.

Пройшов пішки до „Петербурзької Гостинниці”, де був зупинився з приїздом. Написав листа до Йоасі, в якому намагався якнайвеселіше описати свій рапто-вий виїзд на Північ на довший спочинок. Просив не журитись та не тужити, бо час розлуки хутко мине. Вернеться до своїх любих і житимуть укупі спокійно та весело. Цілував дітей, обіцявав Гнаткові привезти ведмежу шкуру, а дівчаткам цікаві та гарні цяцьки. Просив часто йому писати, як тільки надішле їм свою нову адресу... До тієї коверти вклав листа до Омелька Лисого. Писав його довго шифром.

Покликав Веремія, віддав йому листа й наказав їхати додому та добре доглядати коней і стайні. Стиснулося йому серце, коли з вікна своєї кімнати востаннє побачив каштанки, як виїздили з двору на вулицю.

Умив руки й поїхав трамваем на Двірцеву вулицю до ресторану Коваленка на обід. До свого адвоката, Михайла Семеновича Олександровича, рішив іти о п'ятій, у звичайну годину прийняття.

Коли виходив із трамваю, помітив, що з того ж ва-

гона вискочив якийсь елегантний добродій, що видався йому звідкілясь то знайомий. „Хто б це міг бути?” — подумав напівбайдуже. — „Десь я його нещодавно бачив”.

Коли вже входив до їдальної зали, раптово усвідомив собі, що це ж Потура: той самий нібито невинно покривджений слюсар, що перебував у нього два тижні в Байковичах на роботі. „Ага! Можу бути зовсім спокійний: „колега” Ясногурський і далі мною опікується”.

— А ти ж де знову тут узявся? — загув раптово своїм басом з-поза заставленого стравами та пляшками столика Павликовський, обтираючи зав’язаною під бороду серветою вуса. — Оце прекрасно! Коли ти приїхав? Чому не заїхав по дорозі до мене? Були б разом їхали. Я приїхав сюди по партію волів, що їх двадцять пар має завтра прибути залізницею. Обідаю саме на самоті та люто нудьгую: не маю до кого й слова сказати. Аж дивлюся... Богдан! Сідай же до столу. Чудовий холодильник з раками!

Сердечно почоломкались. Павликовський гудів далі, не даючи Богданові й до слова дійти.

— Ну, будьмо здорові! — підніс чарку „смірновки” — Як це ти кажеш по-запорозькому? На погибель усім ворогам Христовим! А коли ж ти додому? Бо я вже завтра ввечері. Коні на мене ждуть на станції в Плетенім Ташлику. Може, поїдемо разом? Заїдеш до мене. Мій губернатор приїхав з родиною в переїзді на відпустку на Кавказ. Уже я йому сказав, що до тебе, чорт їх знає чого, чепляються оті „сініе мундіри”. Гей, аж за боки він брався від реготу, коли

я йому розказав твою штучку з Барським! Ха-ха-ха! Ото ж ти йому втяв, але ж втяв! Тепер Шимеле, як іде шляхом попід твоє поле, то аж голову відвертає, щоб не дивитися, як його жито на твоїм полі сходить. Ха-ха-ха! Ну, будьмо здорові! На погибель ворогам Христовим! То ідемо завтра до мене?

— Ні, Володю. Я маю їхати далі й на довший час, — устиг нарешті відповісти на всі питання зразу Зеленський. — Додому не скоро повернуся. Виїжджаю до Архангельської губернії.

— А це чого тебе аж туди чорти гонять? Ото непосидюще лихо! То ж у нас копка буряків під носом, а він „до Архангельської губернії“. На ведмеді ще зарано. Можеш і зимою поїхати... Та якби я мав таку солодку паню та таких дітей, як твої, то мене і на один день із дому не витяг би! А він: „до Архангельської губернії!“ Що ти, здурів, чи що? Самоїдів не бачив, чи що? Ну, будьмо здорові! На погибель...

— Але ж заспокійся, Володю, та дай мені сказати! — перебив уже нетерпляче Зеленський. — Дай же спокій чарці, бо вона й справді на погибель тобі обернутись може. Дивись, он уже тобі й ніс почав синіти, а ти ж іще молодий. Отож до Архангельщини не по волі, а по неволі їду! Висилають мене адміністративно на три роки до Онеги...

Павликовський вирячив на Богдана очі, нічого не розуміючи. Нарешті заговорив:

— Та як вони сміють? За що? На якій підставі? Хто це так розпорядився? Яке має право?

— Заспокійся, Володю, бо я собі піду геть або що!
— нетерпляче сказав Зеленський, підводячись. — Ти

вже п'яний і сам не знаєш, що говориш. Глянь, вже на нас люди оглядаються. Он і мій „ангел-хоронитель” уже затурбувався. Краще ходім до кабінету. Скажемо собі принести туди чорну каву та спокійно поговоримо. Хотів би я з тобою поважно поговорити і просьбу до тебе маю.

— Добре, — згодився вже тихше Павликовський. — Але скажи мені, на милість Божу, що то за „ангел-хоронитель”? Не розумію...

— Звичайний поліційний агент, що доглядав за мною в Байковичах, найнявшись на роботу як слюсар. Я тобі згадував про нього. Тепер сидить он там за столиком під вікном, але на цей раз одягнутий з елеганцією другорядного цирюлика.

— Цей під вікном? У-у, сволоч! — обурився Павликовський і кивнув на кельнера. — Піди но до того панка, що он сидить під вікном, та скажи йому, що адміністратор мінського губернатора, Якова Єгоровича Ерделі, наказує йому негайно забиратися звідсіль! Йому, паршивому шпигунові, місце в портієрні або на вулиці, а не жерти тут у ресторані поруч із порядними людьми! А нам принеси до кабінету чорну каву й бенедиктин.

Кельнер непевною ходою попрямував у бік Потури, а той помітивши, що його вже пізнали — а це в його фаху річ дуже неприємна й каригідна — висовувався вже поза столики до дверей.

Зеленський голосно й нестримно реготався, а Павликовський наїжений проводив виряченими очима відступаючого шпигуна аж до дверей і сопів з обуренням:

— Ач його, каналія! Тікаєш тепер, як побита собака? Чекай, ще не так тобі, гадино, зроблю за мого Богдана!

— Годі вже, Володю! — реготався далі Зеленський. — Ти й справді бравий хлопець і вже бачу, що з тобою небезпечно зачіпатися. Але вже, може, ходім до тої чорної кави: там вільніше й наговоримося досита.

Власник ресторану, сивуватий, з рожевими лицями пан, підійшов до них, гостинно запрошуючи до кабінету, де ждали на них кава, овочі й лікер.

— Пане Коваленку! До чого це подібне? Чому допускаєте, щоб у вашому ресторані всяка сволоч обідала? Мені просто сором за вас! Тут мене й без того лють скажена хапає, що наша мудра адміністрація, замість паліїв та злодіїв ловити, переслідує порядних людей, а тут на тобі! Якийсь шпигун, паршивий фільбор!*). І він це поміж порядними людьми холодник з раками жере в вашому ресторані! Моя нога більше цього порогу не переступить! Ось тільки для мого найкращого друга, який завдяки славетним російським порядкам виїздить надовго з нашого повіту, останній раз нап'юся ще тут кави, і бувай здоров, пане Коваленку! Володимир Йосипович Павликовський не споживатиме вже більше холодника з раками при одному столі з шпигуном у пана Коваленка! Кінець!

Сидів уже в кабінеті на широкій цератовій канапі,

*) Фільбор — підлішого сорту шпигун, що вартує на рогах вулиць.

а Коваленко наливав йому запашну каву з машинки та всіма святощами закликався, що нічого про агента не знав, що, як тільки довідався, негайно наказав йому йти геть.

— А по шиї, по шиї його не набили? — поцікавився Павликовський. — Треба було йому так у шию дати, щоб аж носом у мостову заорав.

— Я наказав портієрові дати йому по шиї, — ввічливо повідомив його Коваленко.

— Браво, пане Коваленку! — зрадів Павликовський, — ходи, хай тебе поцілую! Саме по шиї, щоб аж носом у мостову! Ха, ха, ха! Люблю тебе, пане Коваленку! Скажи принести шампанського! Вип'ємо на погибель усім ворогам Христовим. Заклич сюди циганів, хай грають і танцюють, бо мені серце болить — мій друг найкращий, мій приятель любий на морози великі, на зорі полярні, поміж самоїдів від нас їде через вас, бездушні, дурні, підлі кати!

Ледве вдалося Зеленському відвезти розжаленого й п'яного друга в гостинницю та вкласти в ліжко. Вже було по п'ятій. Зеленський умився й пішов до адвоката. Коли вернувся біля восьмої, застав Павликовського вмитого та відсвіженого. На столі кипів самовар, і Павликовський пив міцний чай з цитриною.

— Слухай, Богдане! — почав говорити сердечно, обіймаючи друга теплим і щирим поглядом. — Година вже минула, як я встав і жду тебе. Передумав я багато і, щиро кажучи, нічого мудрого не видумав. Але я хочу з тобою поділитися тими думками так, як завжди серцем ділюся. Я тебе люблю справді щиро і то від наймолодших літ. Ти мені завжди імпонував

своїм характером, своїми сміливими мріями. Ти був для мене якимось недосяжним ідеалом, був орлом, що рветься в захмари, а сам я супроти тебе почувався тяжкою нельотною куркою, нездбною вище понад жердку вилетіти. Але, по правді, я тебе ніколи не розумів і сьогодні не розумію. Ще сяк-так, коли ми разом у школі були, а ти з своїм братом вечорами десь у ліску або на кладовищі навчали нас любити далеку батьківщину. Ще, кажу, сяк-так розумів я вас. А тепер уже зовсім не розумію. Ти не думай, що Павликовський зовсім дурний та нічого не бачить і не знає. Знаю я про твою роботу більше, ніж тобі може здаватись. Але вже зовсім цього зрозуміти не можу, звідкіля тобі прийшло на ту Україну обернутись? І нащо вона тобі? Це ж нездійсненна мрія дитяча! Це вже не з мотикою проти сонця, а з батіжком проти океану ти йдеш. Втопишся, мій любий, навіть від берега не відпливши. І за що? Згинеш „за попову сучку”, як то кажуть, і що кому з того прийде? Нащо давати таку нерозумну та нікому не потрібну жертву за безнадійну справу? Ну, хай би ще там Польща... Там хоч є люди, що хочуть її вільної й незалежної. Ми живі люди, хлібороби, маємо жінок і дітей. Працюймо ж для них і для себе та хвалім Бога, що нам дає їсти й пити. А воля, свобода? Та якої ще тобі в чорта волі треба? Хіба ж ти не цар і не бог у своїх Байковичах та хіба ж і я не такий самий царьок у Ерделівці? Тепер Москва панує над усіма народами від Балтійського моря по Тихий океан. Це страшна сила! Що ти їй зробиш? Ти ж сам бачив: спокушались. І Чорноморська фльота бунтувалася, і Кронштат, і по всіх містах... І що з того

вийшло? — Вивішали, вистріляли, повисилали, кого треба й кого не треба (от, як і тебе, наприклад) і знову спокій, і знову Москва нам маткує... Може, думаєш — я люблю Москву? Отих дрантивих, паршивих лапацонів, оту кацапську каналію?... Та хай вона й зараз до ноги вигине, оця зараза!... Але що ж зробиш? Тепер їхня сила, хай же собі панують до часу. Може, і їх колись зараза видушить. І я б тому з душі радий був, але один я, або й укупі з тобою, що такій силі протиставити можемо? І хотів я тобі ось що сказати: покинь ти оці всі свої штуки з Україною, подай до царя прохання, щоб тебе з тої покути звільнив, а я попрошу мого Ерделі. Він має великі знайомства в Петербурзі, попросить, кого треба буде, та й вернешся до свого господарства, до жінки та дітей. Заживемо, як люди. Виховаємо дітей...

Зеленський підірвався раптово.

— Слухай, Володю! — сказав таким різким, суворим голосом, якого ніколи в нього не чув Павликовський. — Якби я не знав, що ти оце все варнякаєш з доброго, щирого до мене серця та з дурної голови, то... — затявся на хвилину, змагаючись із занадто гострим словом, що рвалося йому на уста. — Не руш цих справ, бо ти не здібен їх розуміти, як зрештою сам признаєшся. Знай одно: Україна — це наша мати рідна, обідрана, обікрадена, побита, принижена, знівечена й забута власними дітьми! Польща — колись багата, сьогодні зубожіла хижа сусіда, а Москва — зла відьма, що нашу матір потоптала й знівечила та пожирає дурних її дітей, підготовуючи їх попереду, щоб смачніші були... А такі, як ти, годованці, радіють:

я, кажуть, цар і бог над моїм коритом! Якої ще мені волі треба? По самі вуха в масних помях бовтаюся! Ось наплоджу діток, хай і вони ростуть такі годовані, кругленькі, щоб, коли прийде на них апетит нашій могутній ласкавій пані, могла їх сказати спекти собі на сніданок. А врешті вона, може, скаже собі чийсь інші діти пекти, бо ми ж чемненькі та слухняні... А на випадок її гніву на нас — подамо вірнопідданчу, залиту слізьми сердечного каяття просьбу на її найясніше ім'я та й попросимо ще мінського губернатора, щоб він заступився за нас. Ні, брате! Бог мені дав відшукати мою рідну матір. Ну й ти думаєш, що я зраджу її тому, що вона бідна та безталанна, що з голоду та поневірки поблідли їй і позападали лиця, що чужі пси рвуть на ній убогу свитину, що пикаті посіпаки та й рідні діти плюють на неї й з наготи її на-сміхаються? — Ось тобі, брате, моя покищо відповідь на твою пропозицію!

...Павликовський, притулений обличчям до столу поруч із недопитою склянкою чаю, мовчав. Можна б думати, що заснув, коли б йому не здригалися рамена від тихого ридання. Зворушений Зеленський підійшов до нього й почав ніжно гладити його по плечах. А той підвів мокре від сліз обличчя й промовив:

— Я.. я не розумію тебе, Богдане, але чую, що це якесь велике й святе діло, що ти його робиш. Хай же тобі Бог помагає й хай береже тебе, а я догляну твого господарства й послужу, чим сила моя, твоїй дружині та дітям твоїм, поки ти вернешся..

II. „Х А Х О Л З А Є Х А Л...”

— Ваше благородіє! Доїжджаємо до Бахмача, — почув біля себе тихий голос Нечипоренка. — Тут пересідка. Поїзд прийде на станцію через двадцять, і на станції маємо часу двадцять хвилин. Буде час вашому благородію поснідати.

Зеленський розплющив очі та з своєї спальної полиці вагону другої класи побачив русяве добродушне обличчя жандарма. Виспаний та бадьорий хутко сплигнув із полиці, взувся й пішов умиватись. Коли вернувся, побачив, що всі його речі вже вкладені в валізку, а Нечипоренко в коридорі чистить його жупана. Тоді тільки помітив, що й чоботи його вичищені, поки він спав. Поїзд підходив до станції.

— Прошу нічим не турбуватись, ваше благородіє, — помагав Нечипоренко вдягати жупана, — все перенесу до московського поїзду, займу в ньому вигідне місце й скажу вашому благородію, коли пора буде сідати.

На станції був значний рух. Тут схрещувались поїзди з чотирьох напрямків. Різномастні подорожні, селяни, пани, військові й духовні снувались у всіх напрямках. Поміж подорожніми пробігали носії впорожні або обвантажені кошиками, клунками та валізками. По пероні походжав високий жандарм у футряній шапці з „султаном” і довгій шинелі та бистрим оком стежив за порядком. Було гамірно. Десь плакала дитина. Зеленський увійшов до буфетової залі,

але йому не хотілось їсти. Минаючи довгі столи, де снідали подорожні, підійшов до буфету і, купивши табличку шоколяди, вийшов на під'їзд. Тут також панував рух. Заїздили під східці однокінні й парокінні повозки. З них висідали подорожні, що поспішали до поїзду, на інші носії вкладали речі та підсаджували тих, що їхали до міста. Осторонь, вже за рядом візників, що чекали своєї черги, розташувались рядком селянські жінки з кошиками повними яблук, сливок, бубликів, гарбузового та соняшникового насіння. Зеленський без якогось особливого наміру пішов у той бік.

— Красний козаче! Купіть у мене солодких рум'яних яблучок, купіть сливок угорських. Зробіть почин, бо я ще сьогодні нічого не торгувала, — почув дзвінкий голос.

Глянув. Це до нього промовляла струнка чорнява молодиця, сама рум'яна мов те яблуко-циганка, з оксамитовими бровами, що зійшлися над гарним рівним носиком. На ній була біла сорочка з вишиваними широкими рукавами, дрібно шита керсетка до стану, гарно вив'язана на високім очіпку шовкова квітчаста хустка. Багаті разки доброго намиста рясніли на високих грудях, карі привітні очі тягли до себе.

Зеленський став і мовчки дивився на неї, мов причарований. Перед ним стояла розкішна степова квітка несказанної краси й чару, що на всьому широкому світі тільки в Україні така вродиться та так розквітає. Молодиця під впливом захопленого погляду Зеленського зашарілася й покрила очі довгими віями. З-під роз-

ведених соромливим усміхом уст блиснули дрібні білі зуби, і вона стиха промовила:

— Та ну ж бо! Купіть яблук або сливок на дорогу та їжте на здоров'я. Та не їжте ж мене так очима, бо он уже люди сміються...

І справді молодиці та дівчата, що стояли в ряді при своїх кошиках з товаром, почали весело поглядати одна на одну, а одна старша молодиця обізвалась:

— Гей, Фросю, Фросю! Причаровуєш собі подорожнього козака, що готов за тобою й на хутір почимчикувать, а що буде, як твій Артем з москалів прийде? Не обійдеться тоді без лиха. Бо Артем козак-муха, своє знає, нікого не слуха, зітне шаблею голівоньку, мов ту маківоньку, вижене з козака чорнявого душу, мов ту ластівоньку...

Усі жінки весело зареготались, враз защебетали кожна своє. Але Зеленський не слухав. Побачив Нечипоренка, як поспішно підходив до нього й ще здалеку, віддаючи йому військову честь рукою до дашка, казав:

— Ваше благородіє, вже другий дзвінок ударив, за дві хвилини наш поїзд рушає.

Зеленський показав йому рукою на Фросині кошики з яблуками та сливками:

— Візьми оці два кошики до себе у вагон. Буде нам на дорогу. — І, коли жандарм забирав із рук здивованої козачки її товар разом з кошиками, звернувся до неї: — Оце тобі почин з легкої руки, красна молоднице! А це тобі заплава і гостинець на придачу, щоб солодко згадувала козака-заблуду. Прощавай,

Фросю, та не згадуй лихом! — Подав їй дукача золотого й табличку шоколяди та швидко пішов за Нечипоренком, що вже зникав з кошиками у дверях станційного будинку.

Фрося стояла мовчки й дивилась мов зачарована за дивним подорожнім. На долоні блищав у неї золотий дукач. Товаришки оточили її, гомонячи одна по через одну:

— Що це воно за козак „ваше благородіє”? І жандарм йому прислужує. Що це він дав тобі, Фросю? Гей, та це дукач золотий, п'ятнадцять карбованців! А це що таке? Солодощі панські такі? Що воно таке? Та це, мабуть, князенко якийсь перевдягнений чи що? І по-нашому говорить і по-нашому зодягнений, по-козацькому... Щаслива ти, Фросю: тільки глянув на тебе, зараз і золотом обдарував. Не інакше, а князь якийсь...

Зеленський сів у своїм переділі при вікні й задумався. Був сам один. Поїзд минув уже останні залізничні будинки, вибіг за містечко й весело погрюкуючи, гнав залитим сонцем степом. Минав широкі лани золотих стернів, минав ізмаргадові вруна молоді озимини, біленькі хатки невеликих сіл та хуторів, сповиті кучерявими садками, і гнав на північ, різким свистом вітаючи малі степові станції, та прокочувався повз них, не зупиняючись. Ставав на одну-дві хвилини на більших станціях. Дехто виходив із вагонів, дехто входив у них поспіхом і знову поїзд гнав нестримно далі.

— Яка краса, який соковитий, хороший мій рідний край! — думав Зеленський, дивлячись на білі хатки, садки, діброви та лани, що втікали назад та наближували його до добре знаних йому ще з дитячих літ московських чорних, в одну вулицю ставлених сіл, без однієї деревини, без однієї квітки... Згадав, як дев'ятилітком їхав з батьками, мабуть, тією ж дорогою в Україну. Їхали цілою родиною — п'ятеро дітей, що найстаршому одинадцятій ішов, а найменшій сестричці всього два рочки минуло, і обое батьки. Їхали, мабуть, уже з місяць. Займали цілий переділ вагону третьої класи й почували себе, як удома. Діти гралися собі різними цяцьками, що їх батько накупив на дорогу, то бігали по вагоні, ховаючись одне від одного в „хованки“, то співали дитячим хором усяких пісеньок, то слухали казок, що їх мама оповідала. Батьки найбільше сиділи при вікні та по черзі читали вголос усякі, часом незрозумілі дітям, але часто й цікаві повісті та оповідання з книжок, що їх з собою багато везли в кованій скрині. Інколи батько або мама оповідали їм про любов Україну, куди тепер по двадцяти п'яти літах повертались. Чуда оповідали! Там сонце тепле й ласкаве, там хатки білі й чепурні, там сади великі... Груші, яблука, сливи, вишні, черешні рясно по садках ростуть. Рви собі та їж, скільки душа бажає! Там люди хороші та добрі живуть, волами орють і волами їздять, чисті, веселі, охайні, працюваті та привітні. І зорі там ясніші, і місяць ясний, аж сліпучий, і соловейко тьохкає... Там дідуньо з бабунею ждуть - не діждуться внучат своїх коханих... Дивилися діти в роз'яснені очі своїх батьків, і ждали -

виглядали появи тієї зачарованої мов у казці країни.

Аж ось одного дня — пам'ятає добре Богдан — сиділа мама при вікні й читала вголос, а батько слухав та все в вікно поглядав. Раптом щось незрозуміле скрикнув, а потім мов прилип до вікна, щось мамі рукою показуючи: „Бачиш, матінко, бачиш?” — питає тремтячим голосом.

Мама й собі вдивилась у вікно і теж щось скрикнула, а тоді кинулися обое в обійми, притулили одне одному обличчя до рамен та почали плакати-ридати, обіймаючись. Діти, бачивши таке, полякалися, почали й собі до батьків горнутись та вголос плакати, не розуміючи, що таке сталося. Тоді батько обгорнув їх усіх широкими раменами, повернув личками до вікна й говорив перериваним від сліз голосом: „Бачите, дітки мої, бачите он-он далеко білі хатки? Це... це... Україна!...” А потім поставали обое батьки таки тут у вагоні навколішки й молилися, а сльози все бігли й бігли по радісних усміхнених їхніх обличчях. А потім брали дітей на руки, тулили їх до грудей, сміялися й тішились та все плакали, сміючись... Оттак Богданові батьки вітали багато літ тому свій рідний край...

— Ваше благородіє! Чи зволите піти в вагон-ресторан, чи накажете сюди обід принести? — Це Нечипоренко.

Зеленський підвів на нього погляд.

— Ні, не хочу їсти. Піду до тебе. Принеси окропу та завари чай і поп'ємо разом. Тільки знаєш що, брате? Покинь оте своє „благородіє” та кажи мені просто „ви” й називай мене Йваном Йвановичем. Не хочу я

людей собою в'язати. Та й не люблю, коли на мене, як на диво якесь, дивляться.

— Слухаюсь, ваше благородіє. Тільки неловко так якось... — пробував протестувати Нечипоренко.

— А я тобі наказую! Розумієш? — сказав Зеленський різко.

— Слухаюсь, Іване Йвановичу! — почервонів Нечипоренко й замовк.

Зеленський перейшов до вагону третьої класи, де їхав Нечипоренко з багажами. В переділі було ще троє подорожніх: старий сивобородий яїцький (уральський) козак, що сидів осторонь, та двоє порядно одягнених у нові саморобні свитки дядьків, що сиділи під вікном та снідали чорним хлібом із салом.

— Хліб та сіль! — привітався Зеленський.

— Спасибі, просимо, — відповіли йому дядьки й продовжували спокійно свій сніданок.

Поїзд саме підходив до якоїсь невеличкої станції, де мав зупинитись на одну хвилину. Нечипоренко поздіймав з полиці обидва кошики з яблуками та сливками, а сам з великим чайником у руці став у розчинених дверях вагону, щоб устигнути побігти до буфету та принести окропу на чай.

Зеленський почастував овочами старого уральця й дядьків та нав'язав розмову.

— Куди їдеш, козаче, і де бував? — спитав старого.

— У Києві на прощі був, святим мощам у Лаврі поклонився й додому їду.

— А з якої ти станиці?

— Та хіба ж ти можеш знати? Із Покровської.

— Знаю, — відповів йому Зеленський. — Станиця Покровська нижче Оренбурга над Яїком, на правому березі зараз за Новомиколаївською. Знаю ці краї. Давненько, вже років із двадцять, як бував я там іще хлопцем. Добре пам'ятаю розлогі степи споконвіку неорані. Чи все вони, оті степи, і досі неорані, по-старому в вас зеленіють, як оком глянеш — безкраї?

Уралець невдоволено звів брови й немов сердито, немов з жалем відповів:

— Какі там степі? Нікакіх степей нет!

— Як нема? А де ж поділись?

— Де поділись?... — роздражнено - сердито перепитав старий. — Хахол заехал і все степі распахал!

— О? — підвів брови Зеленський. — А де ж ви були, що самі не поорали та дали „хахлові” степи заорати?

— За нім, за хахлом разве угонішся?! Він тобі хмарою як тая сарана на наші степи суне, з рук просто землю рве й оре, оре мов сказився. І казьонні землі всі позаймав, і в панів викупив, і в наших дурних козаків. Платить добрі гроші й бере, бере, неситий, та зараз заорює та заорює. Нема вже тих степів, що двадцять літ тому були, та вже й не буде, бо де хахол ступив, то вже його ні водою не змиєш, ні вогнем не випалиш...

Дядьки з-під вікна, слухаючи сердитої мови старого уральця, поглянули один на одного веселими очима й один із них обізвався:

— Бо вони, бачите, оті самі козаки яїцькі дурні й землю святу обробляти нездібні. А якщо й добудуть, то нема того, щоб продати дещо, який гріш від-

класти та прикупити чи там землі чи чого. Зловить риби скільки там пудів, то позбираються, частину продадуть та горілки закуплять, а решту поїдять. Гуляють, п'ють, поки все прогуляють. Вигодує там козачка чи п'ятеро, чи п'ятдесятеро гусей чи качок, чи чого там іще, так усе поріжуть та поїдять самі і знову біда, аж поки знову коня продадуть, чи що там друге добудуть — і знову таке саме, прости Господи! А потім на „хахла” все нарікають, що ніби то ми їм землю заорюємо. А вже й заорювати нічого. Ми ось там були ходоками*) з нашого села, Квіток, може, чували, біля Корсуня, то вже там нічого й не прикупиш. Насилу вісім родин примістили, а більш уже й землі нема купити. По правді, то, може, трохи земельки ще й знайшлося б, так уральці схаменувались — не хочять і за великі гроші продати. Нахваляються самі орати, на нас задивившись. Тільки навряд, чи з того що вийде... Нездібні вони землю святу орати та з неї поживу мати. Легкий вони народ та все на легку здобич ласі. А щоб потрудитись та пашню або садок викохати, так де їм! Нічого з того їхнього хліборобства не вийде. А тут біда! Тісніш та тісніш із землею стає. Думали ми, що, може, пани землею поступляться, як ото страйки були, так і тут нічого не вийшло. Ще їхня покищо сила. Так от ми й кинулися на стороні землі шукати. Були й у Ставропільщині, так і там уже тіснувато: „хахол распахал”... А земля там добра, родюча, під нашу підходить. Кажуть, іще в Саратовщині та на

*) Ходоками називали уповноважених від промад, що їздили оглядати нові землі.

Зеленому Клині багато доброї землі є. Ну, от нас і післали люди розвідати. Їдемо на той самий Зелений Клин. А ви там не бували часом? — звернувся говіркий дядько до Зеленського. — Ви, мабуть, із козаків наших будете, то, може, і ви за землею пантруете, бо наші козаки, то не донці або уральці. Наші козаки до землі дуже спосібні. Ми їх уже бачили...

— Ні, дядьку, — весело засміявся Зеленський. — Я покищо за землею не пантрую. А їду я на Північ аж до Білого моря. Там хліборобити тяжко — завеликі морози. А от щодо морської риби та пушнини лісової, всякого звіря та птиці, так там велике привілля.

Дядькові раптом примеркли очі. Він наче чогось засоромився й уже якось неохоче обізвався:

— Ось такої! А я думав — ви з наших козаків, бо й мова в вас добра.

Зеленський вже таки добре розреготався.

— Та з ваших же я, з ваших і до землі я спосібний, дядьку! Тільки вже так мені прийшлося, що мушу ото в далекий край їхати на кілька літ. Та не по рибу й не по пушнину я туди їду й не по моїй волі, а по неволі.

Дядьки знов поглянули один на одного, але вже на цей раз без усмішки. Тоді почали приглядатись до Нечипоренка, що тимчасом запарив чай та, знявши з полиці чималу скриньку, виймав із неї та розставляв на столику під вікном харчові запаси: хліб, масло, сардинки, ковбасу, швейцарський сир, пляшку руму, другу коняку. Заставив уже весь столик, а ще й третини скриньки не спорожнив.

— А це що? — здивовано спитав Зеленський. — Де ти цього всього набрав?

— Це, ваше благор... це, Іване Йвановичу, — почервонів Нечипоренко, — господин ерделівський управитель доставили в Єлисаветі на станцію і наказали мені добре дбати, щоб ви не були в дорозі голодні.

— А чому ти мені нічого не сказав, що в нас такі запаси?

— Було наказано не говорити нічого, аж поки не будемо в дорозі.

— Ну, добре. Наливай нам усім і собі чаю та долий кожному руму в чашку, а мені дай оцю пляшку та чарку.

Зеленський узяв пляшку з коньяком, налив у чарку й повернувся до старого, все ще нахмуреного уральця:

— Ну, діду, за твоє здоров'я!

— Пий на здоров'я! — відповів старий, підводячись та прикладаючи руку до козирка.

Зеленський випив і передав чарку з пляшкою уральцеві. Той обережно налив чарку аж по вінця, зняв шапку, тричі перехрестився й поклонився спершу Зеленському, тоді за чергою Нечипоренкові й дядькам, що якимось принишкили й обидва ніби байдуже дивились у вікно.

— За ваше здоров'я! — промовив дід.

— Пий на здоров'я! — відповіли всі разом.

Дядьки почали соромливо відмовлятися від чарки та від чаю, але Зеленський щиро припрошував, і вони випили. Тільки Нечипоренко рішуче відмовився від чарки й лише тоді, коли Зеленський аж нагримав на

нього, присів на краєчку лавки й сьорбав малими ковтками чай.

Розмовляли про всячину. Зеленський розпитував дядьків про їхнє село, про земельні відносини в них та в новозаселених українськими селянами землях у Ставропільщині та здовж Уралу. Дядьки були в розмові далеко стриманіші ніж попереду, видно було по їхніх поглядах, що їм заважає присутність Нечипоренка. Врешті, помітивши це, Зеленський вислав його до свого вагону, наказавши там щось упорядкувати. Тепер той говіркий дядько підсівся до Богдана і, нахилиючись до нього, почав стиха говорити, намагаючись, щоб і старому уральцеві не було чутно, про що він говорить.

— Так ось воно як? То це той барбос супроводить вас на заслання? Ну, вибачайте. Ми зразу не розібрали в чім річ, так, може, і сказали що, чого й не годилося б казати, і, може, вам у чім пошкодили. Ви, мабуть, із значних якихось козаків будете, що він за вами так упадає та ніби слухається. Тільки не вірте ви їм, барбосам, бо то ж гірше собак зрадливі вони. Така вже в них служба! А на скільки вас засилають? Це ж також, мабуть, що за людську кривду впоминалися та за людську землю. Чи в вашій стороні ще й досі страйки йдуть та людей барбосня б'є?

— Ні, — Зеленський йому. — Страйки й у нас припинились, уже скоро два роки буде. А мене просто спізнались тоді заслати, так тепер на три роки в Архангельщину шлють. Та не журіться, дядьку, нічого мені не буде: відбуду своє та й додому, до свого господарства повернуся.

— Та воно й так. Ви ще молода людина, то що вам три роки? Не журіться. Дасте собі там із ними раду, тільки рук не пускати та на Бога вповати.

Якоюсь великою, непереможною силою віяло на Зеленського від того українського хлібороба - завоївника, що з вірою в силу свого народу йшов мирно підбивати для своїх земляків усе нові й нові землі. Не страшать його ні сибірська тайга, ні люті морози Півночі, ні палюче сонце Туркестану. Скрізь собі раду дає, силою свого плуга, своєї праці скрізь місцеве населення випереджує. Ех, коли б то своя держава, та повести пляново колонізацію на Схід та на Південь, не розкидаючи тієї могутньої сили малими горстками по таких великих просторах! Велику непереможну силу створити б можна. А так... розсіяні та порозкидунані малими колоніями хлібороби наші, зовсім природно, із місцевими народами поасимілюються, відживлять їх своєю кров'ю та культурою, а для батьківщини пропадуть.

— А чому ви на таку далечінь все пускаєтесь та по всіх усядах землі шукаєте? Хіба б не краще, якусь добру землю знайшовши, та гуртом усю її засідати? — звернувся Зеленський до дядька. — Там помалу й увесь такий край посіли б і своє право в ньому завели б. То ж би краще було, як отак то на Яїк, то на Амур, то в Ставропільщину. Та так наші люди й розгубляться поміж чужинцями та віру й мову свою забудуть. Чи ж не краще було б сідати на нові землі поблизу своїх, поміж земляками, а вже зовсім увесь край засівши, далі посовуватись? Ось хоч би й Ставропільщина. Там, чую, багато нашого хлібороба си-

дить, та не так же знову й багато, щоб нікуди було нових примістити. Не всю ж землю зайняли. Є ще й вільної багато, не ораної. Правда, може, подопожчала трохи та не так її легко, як було зразу, добути, але постаравшись, таки можна. Та от, по-моєму, краще сідати там, де вже свої люди є та від своїх таки рідних земель неподалеку, щоб, на лиху колись годину, і руку один одному подати недалеко було. Та так живучи гуртом великим, і велику силу наш нарід мав би і владу свою та закон свій по тих землях установляв би. А на випадок якоїсь там війни або завір'юхи, не подався б і на своїй землі устоявся б. А так, як оце ви тепер робите: то тут то там гурток оселиться та по десять тисяч верстов один від одного, то прийде якась світова війна-хуртовина — розвіє вона нас і попадемо поодинці в неволю чужим народам, і сила наша — ніби то велика в мирний час — на марне піде.

— Ой, правду ви кажете, козаче добрий, істинну правду. І ми собі не раз не два таке думаємо. Так що зробиш? Немає поміж нами людей добре грамотних та вчених, щоб наш нарід на правду як слід наставляли. А начальство, що переселенням завідує, не туди зовсім верне. Їм що? Аби збутись. Як ото почали були на переселення закликати та возити людей бозна куди тисячами й тисячами в Сибір десь у Окмолинське й ще кудись, так понаписували паперів усяких, понаобіцювали всячини, а все неправда. Скільки то наших людей, що на папери оті повірили та навмання поїхали, пропало! Завезуть їх, бувало, тисячі й тисячі кудись, хто його й зна куди, повигружують з вагонів

у степу зимою та й поїдуть. А ти селись, мовляв, як знаєш або пропадай, як хочеш, із дрібними дітьми та жінками на морозі серед чужини незнаємої та без шматка хліба. Гей, пропало тоді сила народу! Я сам, от буде літ із двадцять тому, в такій халепі був. За прошеним хлібом, старцем обірваним насилу додому добився, верстов, мабуть, із п'ять тисяч пішки ноги волочив. От тоді то люди покинули на переселенське начальство вповати, а стали ходоків, як ось і нас тепер із кумом, уперед посилати. А як ходоки поперед розвідають добре та землю сторгують, от тоді вже й їхати можна. Тільки все оце ми робимо самі, малограмотні та темні люди. Та й то вже тепер не те, що попереду бувало, вже люди не гинуть так нізащо. А якби так у нас були свої вчені люди, наставники, то вони цим відали б та нас наставляли, а ми їх з радості душі слухали б. Тоді певно було б отак, як ви кажете. Тільки де ж їх узяти, отих своїх наставників, щоб для людей правильно робили та не обманювали й не дурили? Пождіть. Ось повиучуємо своїх таки синів, то, може, і будуть такі, як треба. А тепер нема. Мусимо вже якось покищо й без них своїм розумом раду собі давати. Ось, наприклад, як ми з кумом у Ставропільщині були за землю розвідувати. Та там наші люди куди порозживались! І землі мають по п'ятдесят і по сто й більше десятин, і худобу, і коні, і хазяйство хоч куди. А невчені вони, і в тім біда велика. Чи то з начальством справа яка, чи що купити, чи яке там діло, чи школу люди самі вже своїм коштом поставити хотіли б — так самі ні бе, ні ме... неграмотні та ніяк із начальством до ладу не

дійдуть. Крутяться там поміж людьми п'янчужки всякі та злодії московські. Такого б і на поріг не пустити, а мусять йому люди ще й годити та шапкувати, щоб там чи прошення яке написав, чи що там треба. А той гаспидів син ще й вередує, гроші витягає, в горілці мокне, а як напише, як подасть, так потім люди потилицю чухають, так їх обдурить. Так от заїхав туди був раз таки наш, із поповичів, здається, студент чи що. Хлопець розумний і грамотний добре. Гарно все та до діла розказує: так, мовляв, та так, люди добрі, робіть, то й вам добре буде. Так і що ж? Побув зо два чи три місяці та й поїхав. Не схотів поміж людьми залишатися. Вже як йому годили, як просили-благали: ми тебе й за старшину виберемо, ми тобі й прожиток панський дамо, і хату поставимо, і землі тобі, скільки треба, дамо, тільки залишайся з нами за наставника нашого... Не схотів! Не буду я, каже, собі тут світу з вами зав'язувати в цій дірі. Я, каже, ще довчитись у місті мушу, я ще в люди вийду, а тут мені що? Здичавію я тут поміж вами. Вічним волосним старшиною буду чи що? Це мені, каже, не рука! І таки поїхав. Не схотів. От у тім то в нас і біда найбільша, що вчености та школи в нас як слід немає. В темноті ходимо. Всяке тільки й дбає, щоб урвати з нас та обдурити, а щоб послужити народові чесно та по правді, то таких покищо нема...

Ш. О Н Е Г А

У Москві треба було переїхати через місто з Курського на Ярославський двірець. Зеленський наказав Нечипоренкові перевезти речі й чекати на нього при поїзді, а сам рішив походити по незнайомому йому місті. Мав перед собою чотири години часу. Москва зробила на нього враження брудного неохайного міста. Нагромаджені без якогось порядку будинки вказували відсутність усякого почуття естетики. Найрізніші стилі, а власне, невдатні імітації нібито стилів, від ренесансу й барокка починаючи, та своерідним, властивим тільки Московщині „казарменним” або безтолково пестрим, як ось хоча б церква св. Василя Блаженного, кінчаючи. Побував і в Кремлі, гордощах Москви, понурій садибі московських князів, оглянув пам'ятника Олександрові III. Понуро-гнітюче враження зробила на нього важка бездушна постать „царя-миротворця” на такім же грубім коні, що нагадував гіпопотама або якогось із відрізаною трубою слона.

„Оце той „миротворець”, що зумів втихомирити та примусити мовчати всі народи „від молдованина до фіна”... — подумав Зеленський і пішов геть.

Зайшов у якійсь вулиці до „чайної”.

За довгими столами та при окремих столиках си-

діли патлаті й бородаті якісь неохайні люди і з фаянсових мисочок, що їх держали на розчепіrenих пучках лівої руки, пили чай „у прикуску” та щось гоміли поміж собою. Перед кожним стояв пукатий парулітровий чайник. В кожного лежав на колінах або звисав на плечі брудний рушник для обтирання поту.

Як тільки Зеленський переступив поріг, підбіг до нього прожогом „половой” із таким же брудним рушником під пахвою й спитав:

— Парочку прикажете, ваше степенство?

— Ні, я хотів би випити склянку чаю.

Половой вирячив на нього здивовані очі.

— На склянки чаю не подаємо. Парочка коштує сім копійок.

— Не подаєте, то й не треба, — сказав Зеленський і пішов із чайної.

При дверях на стіні прочитав на таблиці характеристичний напис: „Хазяїн заведенія пакорнейше просіт пачтєнную публіку не виражаться”. Ці останні слова були написані великими буквами.

„Ось вона „білокаменная Москва”, гордість та слава півдикого народу!” — гидливо подумав Зеленський і захотілося йому якнайшвидше покинути це огидне розбишацьке місто.

Зайшов до великого універсального магазину „Мюра й Мерліза”, купив там теплого й легкого „романовського полушубка”, із сивих смушків некритого кожуха, купив високі поза коліна сибірські повстяки, теплі пухові рукавиці та поїхав на Ярославський двірець. Була ще година часу і він пообідав у двірцевому

ресторані. Подавали там смачно, чисто й охайно, прислужники — кримські татари — були ввічливі й уважні.

— Ваше благор... Іване Йвановичу! Поїзд подано, — зголосив Нечипоренко, коли Зеленський, пообідавши, писав поштові картки додому й до Павликовського.

Зітхнув облегло й пішов до вагону радий, що збувається непривітної, ворожої Москви. „Це якась злослива галапасна болячка на тілі Європи”, — думав, укладаючись на вигідній полиці вагону, — „якийсь пістряк, що його й вогнем не випалиш. Скільки вже її разів спалили і татари, і Сагайдачний, і Наполеон, а вона все відростає на тому самому місці й запускає в усі боки свої зрадливі п'яльці потай попід шкіру, по всіх незмірних просторах шостої частини світу та висисає живі здорові соки, запускаючи в заміну за них московську заразу”.

Стомлений і невиспаний доїхав Зеленський поштовою трійкою з прив'язаним до дуги ячливим дзвінком до Онеги. За двісті верстов від залізничної станції Білозерки, що їх перебув, не висідаючи з тряскового „тарантаса” й перепрягаючи лише коні на поштових станціях, натрясло йому таки добре боки. Радий був, що врешті доїхав і зможе як слід відпочити. Не так був змучений фізично, як пригноблений одноманітною вбогою природою, що її оглядав весь час від самої Москви з вікна вагону. Дразнили його чорні нечасті села без дерев, без садів. Найбільш стомила його остання подорож кіньми по вибоях, по корінні старих ялиць, що обступали його навкруги весь час від са-

мих Білозерок аж до Онеги якоюсь чужою, ворожою стіною. Врешті тарантас закотився під якийсь чорний, із кладених на моху бервен, досить великий будинок.

— Приїхали! — Нечипоренко зіскочив з передка, де сидів побіч погонича, і поміг Зеленському зійти з високого тарантаса. — Не звольте безпокоїтись, я все полагоджу. Прошу зайти ось тут у канцелярію повітового управління. Я зараз!

Зеленський розправляв зболілі ноги й розглядав на те нове місце, де йому доля судила перебути три роки, а Нечипоренко побіг уперед по кількох східцях у канцелярію „повітового поліційного управління”, як оповіщала прибита над дверима таблиця під чорним двоголовим орлом. Коли Богдан і собі ввійшов у канцелярію, побачив Нечипоренка, як, перехилившись через стіл, щось жваво говорив поліційному урядовцеві.

— Здрастуйте! — сказав Зеленський.

— Здравія желяю! — відповів урядовець, підводячись із-за столу та вдивляючись у гостя запухлими від п'янства, червоними очима. — Прошу сідати. Ми вже одержали звістку про ваше прибуття, а тепер і папери. Вам приготована квартира, якщо забажаєте її взяти. У вдови Михеевої, Анастасії Степанової. Півтора рубля в місяць із самоваром. Там будете жити, якщо вподобаете собі квартиру, а як ні — ви в праві собі найняти, яку схочете. Вам вільно займатися, чим собі захочете, але не вільно виходити поза межі міста. Щоденно мусите о десятій годині являтися в канцелярію на провірку. Вам тут канцелярія виплачуватиме щомісячно по шість рублів скарбових гро-

шей на прожиток. Ось прошу одержати на перший місяць шість рублів і розписатися.

Зеленський підійшов до столу й підписався на квиткові, а гроші відсунув у бік урядовця.

— Гроші можеш узяти собі — я лише розписуватись буду, — сказав байдуже. — А ось швидше покажи мені тую вдову Михеєву, бо відпочити з дороги хочу.

Запите обличчя урядовця розпливлося в радісну усмішку. Він незвичайно оживився, схопив у руку шість карбованців, вискочив із-за столу і, витягаючись струнко, зарпортував:

— Покорно благодарю, ваше високоблагородіє! Зараз усе буде готове! Ну, а ти чого там куняєш?! — завсрещав раптом, обертаючись до невисокого на зріст, білявого й також запухлого від п'янства „городового” — молодшого поліція — що стояв, спершись плечима об стіну. — Зараз же проведи їх високоблагородіє на квартиру! Та гляди мені! — Він підвів волохатого кулака й погрозив ним чомусь городовому.

— Чую! Не дери горла, щоб не захрип гірше! — невдоволено забурмотів той, вдягаючи урядового картуза та прямуючи до дверей.

Повиходили на двір. Зеленський сів знов у тарантас, а Нечипоренко з городовим пішли вперед показувати дорогу до вдови Михеєвої.

Смеркалось. На потемнілому небі показувались із північного боку яскраві великі зорі. На заході барвистими смугами ще грала червона заграва від захованого вже за крайнебо сонця. Від моря тягло морозом: „Ого” — подумав Зеленський, — „ще ж серпень,

а вже мороз дає себе знати". Він цікаво розглядався на чорні з бервен у зруб кладені рибальські хати повітового міста Онеги, столиці повіту сливе рівного обширом не одній західньо-європейській державі. Мав враження, що все місто складається з пару десятків таких самих чорних рибальських хаток і тільки над ними царює поверховий, також на зруб кладений будинок, що з-під нього оце вони рушили. Будинок цей звався офіційно „прісутственние места" й містив у собі всі уряди цієї просторої північної країни: поліційне управління, мировий і окружний суди, державну скарбницю, податковий та митний уряди — словом усю державну владу повіту.

Під'їхали під хату вдови Михеєвої. Сама господиня — жвава, літ під шістдесят старушка, запнута теплою хусткою — зустріла їх на порозі з засвіченою гасничкою в руці.

— Пожалуйте! Пожалуйте, — не знаю, як тебе по йменню та по батькові звати, — промовляла привітно, відчиняючи двері. Почувши, як Нечипоренко підказав їй півголосом „Іван Іванович", стала в порозі, склала на грудях руки навхрест і, вклоняючись, додала: — Поздоровляю тебе, батюшко Іване Івановичу, з приїздом! Милости прошу до господи, а мені, вдові вбогій, вибач, якщо чим не зумію тобі догодити.

— Спасибі, матушко! — відповів їй за звичаєм Півночі Зеленський і вступив у хату, що на довго мала стати його домівкою. — Я неவிбагливий, то й догодити мені не трудно буде.

Хата була простора, на двоє невеликих вікон, небілена, з поруділими від старости, з тесаних бервен

стінами. Велика піч для печення хліба та варення страви і при ній низенька довга грубка, що, натопивши в ній у великі морози, можна на ній спати, і тому називають її „лежанкою”. Під одним із вікон величезний стіл, попід стіни ослони, пара стільців і на покутті, з червоною засвіченою лампадкою перед нею, стара ікона св. Миколая з зовсім чорним обличчям у постріблених ризах.

— А де ж я маю тут спати? — спитав Зеленський, розглядаючись.

— На полатях, батюшко Йване Йвановичу, на полатях або на лежанці, — відповіла старенька. — Де тобі вигідніш буде, там і спи з Богом.

Зеленський глянув угору. Дійсно, майже на пів хати були під стелею примощені „полаті”, а збоку при самій стіні приладжена драбинка, що по ній на них виходити. Полаті — це підбитий під стелею немов другий поміст із дощок. Поміж стелею й полатями досить місця, щоб лежати. На Півночі, особливо взимку, сплять люди на полатях тому, що вгорі тепліше.

Внесли пакунки Зеленського й за пів години він уже розташувався в хаті. Постіль була владжена на лежанці, на столі кипів самовар. Зеленський, примушівши Нечипоренка повечеряти з ним і випити на дорогу чаю, відпустив його, нагородивши грішми за послуги. Службистий жандарм, не ночуючи, пускався назад у далеку дорогу.

— Щасливо оставатись, ваше благородіє! Простіть мені, якщо чим не вгодив!

— Їдь з Богом! Кланяйся штаб-ротмістрові Ясногурському.

— Покірно дякую!

Так приязно розсталися два сини України. Один, що „держав і не пускав”, і другий, що його „держали й не пускали”.

На другий день о десятій годині ранку пішов Зеленський голоситися.

У того самого урядовця, що його перебрав у канцелярії від Нечипоренка, а тепер був для Зеленського особливо привітний за подаровані йому шість рублів „кормових”, розпитав про тутешні відносини, хто тут живе з інтелігенції, які є уряди, що й по чому можна діставати з харчів, які тут засланці. Довідався, що риба, молоко й усяка дичина дуже дешеві й справді можна тут за шість карбованців зовсім достатньо прохарчуватись. Інтелігенції немає, поза кількома родинами вчителів, урядовців та духовних. Засланців небагато — один поляк, два „православних” та шість „євреїв”. Живуть вільно по квартирах із обов’язком щоденно голоситися. Повітовий поліційний справник, фактичний пан і господар повіту, виїхав на кілька днів службово в повіт.

Зеленський подумав, що варто познайомитись із засланим поляком та „православними” й побачити, що вони за люди: може, і цікаві якісь. Може, можна буде з ними зійтись та розважити часом нудьгу самотности. Але почувався ще стомленим з дороги й тому вирішив цей день відпочити. Вклавшись на лежанці, що показалася дуже вигідним леговищем, почав роздумувати про все за останні дні пережите й не спостерігся, як заснув.

Прокинувся від стуку в двері. Звівся на лежанці й гукнув: „Прошу!”

До кімнати ввійшли якісь два незнайомі. Зеленський кинув на них оком: обидва були жиди. Один високий, сутулий, рудувато-білявий, з довгим носом, великими як у кажана розставленими вухами, блідими очима й рідкою короткою борідкою. Другий середнього зросту, чорнявий, виголений, із круглими нахабно вираченими цибулястими очима та виверненими губами.

— Здрастуйте, товарищ! — промовив по-московському чорнявий і ступив на середину кімнати. — Ми довідались, що ви прибули вчора, як новий засланець, і прийшли з вами познайомитись. Це товариш Яків Семенович Гольдштайн із Медвина, київської губернії, соціал-демократ меншевик, бувший студент медицини київського університету; я — Борис Максимович Фаянс, дентист, соціал-демократ большевик, із Бердичева. А ви з якої партії?

Він уже був ступив ближче з простягнутою рукою, щоб привітатись, але зупинився, стриманий холодним поглядом Зеленського, що став на весь зріст і дивився на нього з заложеними позаду руками.

— Ви помилились, панове, — промовив Зеленський холодно. — Я не товариш і знайомитись з вами не маю наміру.

— Як? Чому? — зарепетував Фаянс, витріщуючи ще більше очі. — Ви ж такий самий політичний засланець, як і ми. Ми ж мусимо бути солідарні в боротьбі з гнобителями людства! Ми признаємо всі політично-революційні напрямки й партії, ми мусимо...

Зеленський підійшов просто до дверей, відчинив їх і коротко сказав:

— Геть!

Збентежені непрохані гості вже без протесту, поспішаючи, повиходили з хати.

Увійшла господиня:

— Іване Йвановичу! Чи не схотів би ти після дороги попаритись та помитись? Сьогодні субота й парня натоплена.

Зеленський погодився. Він пам'ятав іще з дитинства парню. На Півночі кожний менш-більш заможний господар має свою власну парню, звичайно окремих з бервен у зруб ставлений будиночок із спеціальним приладженням. Зовсім бідні селяни, що не можуть собі такого будинку поставити, просто паряться й купуються в печі. Як неймовірно, однаке це правда. А робиться воно так: велику, до печення хліба піч натоплюють, потім вигортають з неї жар і чисто вимітають з попелу. Тоді з розмахом хлюпають у середину кілька відер приготовленого окропу, що витворює багато пари. Застеливши черинь мокрим чистим околотом, селянин зовсім голий влазить у піч із розпареною березовою мітлою з листям і, лежачи на тому околоті, париться, вдаряючи себе по тілі березовим віником. Коли виходить з цієї примітивної парні, обливається зразу теплою водою, а потім — зовсім холодною, і парення скінчене. Так само майже відбувається і в окремих парні, тільки там просторіше й вигідніше, а до того звичайно не сама людина париться віником, а парять один одного ті, що купуються. Часто взимі, навіть підчас лютих морозів, розпарені купальники

вибігають надвір і кілька хвилин качаються голі по снігу, а потім біжать знову до парні розігрітись.

Зеленський, узявши з собою чисту білизну, пішов до парні. Застав там зятя господині, Мітюху, високого кремезного дроворуба, що, вже зовсім голий, лише з пов'язкою на стегнах, лаштувався парити гостя.

Парня була міцно натоплена й повна сивої пари. Зеленський сів на низьку лавочку й почав роздягатись. Коли вже стягнув був сорочку й стояв лише в шараварах, несподівано появилась у дверях вдова Михеева. Ці несподівані відвідини трохи його збентежили з уваги на невідповідний одяг, але старенька, мабуть, уважала свою присутність за зовсім природну, бо спокійно заговорила:

— А я, Іване Йвановичу, хотіла сама побачити, чи все тут добре налаштоване на твоє купання, чи добра пара, щоб ти був задоволений. Мітюха! — звернулась до зятя, що в той час поливав гарячою водою дерев'яні полиці владжені попід стіною мов високі ступні великих сходів. — Чи ж добре ти натопив парню? Гляди, щоб Іван Іванович був задоволений!

— Не бійсь, Настасіє Степанівно, вже б я та не вгодив гостеві! — відповів той.

Настасія Степанівна повернулась знову до Зеленського, бажаючи щось сказати, і раптом вирячила на нього здивовані очі та сплеснула в долоні.

— Батюшко, Іване Йвановичу! — скрикнула. — То ти хрищений?

Зеленський зразу не зрозумів у чім річ, аж врешті побачив, що старенька побожно придивляється до золотого хрестика на його шиї.

— Певно, що хрищений, — засміявся. — А ти ж, матушко, що думала?

— Ах, вони погань! Ах, бузувіри! — скрикувала далі обурена гослодиня. — То вони й хрищений на-рід мучать?

— Та про кого ж це ти?

— Як про кого? — репетувала далі схвильована Настасія Степанівна. — Та про тих же, що вас із дому від дітей та жінок ваших беруть, по тюрмах волочать та в Сибір або й сюди засилають. А нам вони все кажуть, що ви всі нехристи або жида, що на нарід хри-стіянський та на царя-батюшку ножі гострите та вби-вати хочете...

Зеленський урешті все зрозумів і весело сміявся, дивлячись на щире обурення старої та запевняючи її, що він ні на народ христіянський, ні на царя-батюшку ножа не гострить. Врешті позбувся її й почав купання.

Вийшов разпарений і трохи стомлений енергійним масажем Мітюхи, але бадьорий і вдоволений. На по-розі кімнати зустріла його господиня. Вона церемо-ніяльно склала на грудях руки і, низько вклоняючись, привітала свого гостя:

— Поздоровляю тебе, батюшко Йване Йвановичу, з легкою парою!

— Спасибі, спасибі! — не менш церемоніяльно від-повів Зеленський, усміхаючись. Йому стало чомусь ве-село, коли пригадав собі, що міркою високого тону се-ред мешканців Півночі є звичай поздоровляти один одного при всякій нагоді: з неділею й понеділком, і з кожним днем у тижні, і з кожним святом, і з при-їздом, і з легкою парою, і вже не знав, з чим. Тому,

коли господиня внесла блискучий мосяжний самовар, що аж бухав паром, і поставила його мовчки на стіл, він спитав, удаючи неприємне здивування:

— Чому ж ти, матушко, не поздоровляєш?

Господиня вжахнулась, відступила один крок назад і засоромлена спитала:

— Із чим, батюшко?

— Як із чим? А з прибуттям самовара?!

— Та хіба ж із прибуттям самовара поздоровляють у вас? — питала збентежена й ще більш засоромлена.

— А що ж ти думала? Хіба ж самовар не варт того? — перепитав повагом Зеленський.

А вона вже кланялась йому із зложеними навхрест руками й поздоровляла „з прибуттям самовара”.

ІВ. З Е М Л Я К И

На другий день була неділя, але Зеленський на десяту годину пішов таки в поліцію голоситися, як звичайно.

Увійшовши в канцелярію, побачив, крім урядовця за столом, ще поліційного офіцера, що жваво розмовляв із якимось огрядним добродієм — купцем або заможним міщанином з вигляду.

— Здрастуйте! — привітався загально Зеленський і підійшов до стола. — Запиши! — звернувся до урядовця.

— Здрастуйте, здрастуйте! — почув з-під вікна

й поки урядовець нотував у книжці „явку”, офіцер наблизився до них.

— Що, ви в нас новий, бачу? — обізвався привітно й весело. — Ну, що ж, подобається вам тут?

Зеленський повернув до нього очі. Перед ним стояв невеликого зросту, сухорлявий, кіннотного типу офіцер із чорною борідкою й веселими очима. Богдан подумав, що це, мабуть, і є повітовий справник і відповів спокійно:

— Чому ж би й не мало подобатись? Природа північна, але цікава й гарна, лісів багато навкруги, мабуть, у них і всякої дичини, звіря та птахів багато. Так і що ж мені з того, як вони недоступні мені, бо мені ж з міста не вільно виходити?

— А ви, може, ловець?

— Із діда-прадіда.

— І добре стріляєте? — питав справник далі.

— Що ж з того, що стріляю, — вже неохоче відповів Зеленський, — як мені того не вільно робити. Прощавайте!

Кивнув головою справникові й вийшов з канцелярії.

Ця коротка розмова зіпсувала йому настрої. Усвідомив собі, що так чи інакше, а він у неволі і то на довший час, на цілих три роки. Як то переживе він тих три роки? Що робити, щоб не одуріти в оцій понурій, такій далекій, такій чужій йому й нецікавій рибальській оселі, що править за столицю великого краю, простором майже 30.000 квадратних кілометрів, з населенням по одній людині на квадратний кілометр.

Почув церковний дзвін і захотілося йому послухати Служби Божої в соборі, якого зелену баню видно було неподалечку почерез найближчі будинки. Повернувшись у вулицю ліворуч і водночас почув за собою чийсь швидкі кроки й оклик: „Дозвольте, дозвольте!”

Оглянувшись й побачив повітового справника, як здоганяв його, застібаючи на ходу гудзики мундиrowого кожуха. Наблизившись, справник підвів праву руку до козирка і, салютуючи, промовив:

— Вибачте, що вас турбую. Дозвольте представитись: місцевий повітовий справник, Порай-Ясинський.

— Корч-Зеленський, — відповів йому Богдан, подаючи руку. — То ви поляк?

— Ні, ні! Я з обрусілих. Родом з Волині, — похапцем запротестував справник. — Вибачте, будь ласка, що вас задержав. Ви сказали, що ви ловець, та я й сам це зразу подумав, на вас глянувши. А дозвольте вас запитати, чи ви влучно стріляєте?

Зеленський подивився на нього здивовано.

— Якщо я ловець, то мушу й стріляти, — відповів неохоче.

— А ведмедя ви не боїтесь? — питав далі справник.

— Та я й вас не боюся! — відповів уже трохи нетерпляче Зеленський, не розуміючи, до чого той веде.

— Прощу ласкаво не гніватись і вибачити мою настирливість, але вона має свої причини, які я вам зараз виясню, — так само чемно продовжував справник. — Бачите, я сам пристрасний ловець і незлий стрілець, і в мене в лісі покинуте кінське стерво та зроблена при ньому засідка на ведмедя. Він був там по-

заминулої ночі й таки добре надпочав коня. Минулої ночі, очевидно, не був, бо він мусить перетравити те, що з'їв за одну ніч, і тому приходиться на жир звичайно тільки на третю ніч. Отже цієї ночі напевно прийде, і мені треба йти на засідку. А тут біда: мій егер, що зо мною на лови ходить, захворів, і я не маю з ким піти. А на ведмедя треба ходити найменше вдвох і треба, щоб той другий був певний стрілець і не боягуз. От я й надумав спитати вас, чи не схотіли б ви піти цієї ночі зо мною на засідку. Я був би вам дуже вдячний.

Зеленський із щораз більшим здивуванням дивився на нього. Врешті спитав:

— А ви ж мене не боїтесь?

— Що за дурниця? — викликнув той, сміючись. — Видно ж сокола по льоті, а доброго молодця по ході! Будьте ласкаві не відмовити. Я був би дуже радий.

— Та я з великою приємністю і вдячністю приймаю ваші запитання! — зрадів Зеленський. — Тільки ж не маю зброї.

— Ну й прекрасно! — справник міцно стиснув йому руку. — Так ось що: на годину шосту виходьте до останньої хати, що на білозерському шляху. Я точно на цю годину там буду й рушничку вам принесу.

Вони стиснули ще раз один одному руки й розійшлися.

— На тобі! — думав Зеленський, прямуючи в бік собору. — Цікава пригода! Щоб я, політичний засланець, та із справником на ведмеді ходив? Го, го, Богданчику, ще не світами, бачу, твоя доля козака ходить!

— Та ну їх! — почув раптом поблизу українську

мову. — Що вже не кажи, Остапе, а нарід це дикий та дурний. Хай їм усячина, прошти Господи мені грішному!

Зеленський зупинився й глянув радісно здивований. Проти нього йшли два чоловіки в полушубках. Один зовсім молодий, може, літ на двадцять п'ять, високий, чорнявий і стрункий, другий старший, нижчий на зріст і огрядний. Він саме вимовив останні слова, що їх почув Зеленський!

— А гов, земляки! — заступив їм дорогу, — А звідкіля це ви тут узялися?

Вони поставали та якось зразу нерішуче подивились на незнайому людину.

— Та ми тутешні, — відповів урешті нижчий, — а ви звідкіля будете?

— Ну, вже й тутешні! — засміявся Зеленський. — Так би я й повірив, як, мабуть, і ви б мені повірили, якби в мене ось був, скажім, кавун у руках, і ви спитали, звідкіля він у мене, а я б сказав, що ось на тому городі я вирвав його.

— То ж кавун, а ми люди. Кавун і місяць би тут не продержався, а ми вже ось третій рік в Онезі живемо.

— Славно! Проте ж ви не тутешні, і я хотів би знати, звідкіля ви родом і чого аж сюди заїхали?

— Еге! заїхали! Не заїхали ми, чоловіче добрий, а привезли нас сюди силою та ще й по етапу. Привезли, поселили, от ми й тутешні. — Все це сказав старший дядько, та якось не дуже охоче, наче з недовір'ям.

— Ну, так би й зразу казали! — Зеленський пі-

дійшов до них і подав їм за чергою руку. — Виходить з того, що ми і земляки з вами, і доля в нас однакова, бо й я тут засланий. Будьмо ж знайомі та, може, в чім один одному у пригоді станемо. Звуть мене Богданом Зеленським, а засланий я на три роки в Онегу й прибув сюди всього три дні тому. Я радий би з вами побалакати, та не знаю, чи ви б того схотіли.

— Чого ж, можна, — згодився той. — Ми оце саме додому з сином ідемо, так ходіть до нас і побалакаємо. Тут і наша квартира неподалеку. Ми оце проти неділі до церкви пішли були Богу помолитись, так біда! Ніяк достояти Служби Божої несила. Дикий тут народ та неохайний. Підеш помолитись, а тільки гріха наберешся! І піп тобі так тягне, що аж душу з тебе вимотує, мов та, вибачайте на слові, коза на припоні мекече; і диякон глас ніби виводить, а реве тобі, що аж сором у церкві стояти, п'яний до того та все гикає з перепую. А вже про крилос, їхній хор, так і говорити не хочеться, таке деруть! А народ? Та в нас у коршмі чи на вулиці народ пристойніший, як вони тут у церкві. Просто гріх один, прости Боже мені грішному! Той лобом у поміст церковний стука аж гуде, а той балака собі щось зовсім не підхоже для церкви та ще матюки гне... Та хіба ж можна таке витримати? От ми постояли, постояли та й пішли собі геть, щоб гріхів не набратись. Та вже краще в хаті або в лісі помолитись, як у їхній церкві! А ось і наша хата. Заходьте, будь ласка.

Хата була така сама рибальська, як і Богданова, такі ж полаті, така ж і лежанка, такі самі руді небілені

стіни та ікона з лямпадкою в кутку. Тільки ікона була вбрана вишиваним рушником, і такий же рушник, чистий та білий був простелений уздовж столу під вікном. Господар увійшов перший, скинувши шапку ще в сінях, і привітно запрошував гостя, стираючи полою для нього лаву на покуті. Остапові сказав піти до господині, щоб поставила самовара, а сам добув з полиці хліб, великий шмат семги*) й поклав на столі на фаянсовій тарілці. Обік поставив невелику плящину з горілкою й чарку.

— Ну, будьте гостем та вибачайте за почастунок. Але чим хата багата — тим і рада, — сказав, наливаючи чарку. — Не відмовте спожити хліба-соли.

— Спасибі! То ви, виходить, з Київщини, а з якого саме села родом? — спитав Богдан.

— Та таки ж із Київщини! Та як же це ви вгадали? — промовив здивований господар.

— Та просто по вишивці на рушниках, бо це ж так на Київщині рушники та сорочки вишивають. А з якого ви села, то вже не вгадаю, хіба самі скажете.

— З Гусакової.

— От бачите. Якщо ви з Гусакової, то й Гусакову знаю. Це недалеко Звенигородки. Через Вільхівець треба їхати, а там зараз і Кобринова й Попівка недалеко.

— Ну, бачу, ви й справді чоловік бувалий і багато дечого знаєте, — з признанням згодився господар. — То, мабуть, ви й самі десь із неподалеку?

*) Семга — рід великої соленої риби.

— Я з Херсонщини сам, від Гусакової верстов з сімдесят буде, але бував у ваших краях хлопцем.

— Мене з сином заслали сюди на п'ять літ. Зразу ми тут таки гірко бідували. З міста ні кроку тобі не вільно. Мусіли на тартаку робити та пароходи вантажити. А першу зиму то мало не попропадали були від морозу та й одежі в нас не було такої, як треба. А там попривикали трохи, роздивилися, що тут, як та до чого, так і легше нам стало. Народ тут дуже неохайний, ледачий, а що вже п'яниця, так і сказати не можна! Що заробить, так усе на горілку та на горілку. Тут, як вечір зайде, так не то що чоловіка, а й дитини тверезої не знайдете! Пропаде оцей народ, так пивши! Ну, та Бог з ним — не наше діло його вчити. А ми ось як обвикли та роздивились, то собі так зробили, що не то що з міста виходимо, а як треба, то й на тиждень ідемо в ліс на примисел. А той з поліції за два штофи горілки на тиждень пише нам у книзі явку, ніби, мовляв, ми в нього щодня з'являємося... А в лісі тут добро! Як до пори. Літом — то рибу ловимо по річках та вудимо її й сушимо, то гриби і самі беремо і за горілку скуповуємо та знов таки сушимо. Восени, на початку зими орябчиків (така птиця лісова є, що в нас її нема), то косачів (це по-нашому тетері), то м'ясо з лосів або шкіри всякі, чи ведмежу, чи лосину, чи біличі та всякі інші добуваємо в самоїдів (теж п'яниця народ) та все не за гроші, а за горілку, за прох, за дріб та за всякий крам міняємо. Тільки в тім біда, що грошей у нас обмаль, тому й мусимо отой

увесь товар, що його добудемо, тутешнім прасолам*) за малі гроші віддавати, а вони його далі шлють та здорово на нім заробляють.

Остап уніс киплячого самовара й почали снідати. Перебалакав Богдан із земляками пару годин за полудень. Довідався від них, що звать старого Кузьмою Черевиком, що їхній кум, Сава Рябенко, із другим гусаківським чоловіком, Іваном Мандибурою, заслані в Тотьму біля Вологди та й собі там також всяко промишляють.

У. В Е Д М І Д Ь

Була темна ніч, коли Зеленський спинився за останньою хатиною на білозерському шляху, як йому загадав справник. Була велика тиша в лісі, що починався зразу ж за містом, тільки чутно було далекий відгомін якихось голосів та хтось, мабуть, п'яний, десь недалеко, ідучи вулицею, сам до себе щось голосно вигукував. Богдан став на краю дороги під ялицею й чекав, наслухуючи. Постояв, мабуть, з пів години, поки почув, що хтось іде до шляху з-поза хати. Виразно хрустіла під ногами мерзла трава чи мох. Появилась темна постать і зупинилась, наслухуючи.

Богдан виступив з-під ялиці.

— Ви, Богдане Севериновичу? — почувся неголосний оклик.

— Я.

*) Прасол — той, що скуповує всякі продукти на перепродаж.

— Ну й добре. Ось беріть рушницю й ходім. Вона пуста. Ось патрони до неї. Все кулі Жакана. Вона хоч старого типу й куркова, але добра й певна рушничка, маху не дасть. Ну, як же себе почуваете, Богдане Севериновичу?

— Прекрасно! Я справді не знаю, як вам і дякувати, що мені таку приємність захотіли зробити! Я ж зроду ще на ведмедя не ходив, а це завжди була моя мрія.

— Ну, це ще невідомо, хто кому дякувати має, — відповів справник. — Якби не ви, то мені б, мабуть, і не прийшлося сьогодні йти. Просто ні з ким було. З дурнем або боягузом я не пішов би на ведмедя, а мій Демид, хлопець бравий і перший товариш на ловах, не так захворів, як запив, чортів син!

— Темно тільки дуже, — зауважив Зеленський.

— Нічого, за годину місяць зійде, то видно буде стріляти. А коли б раніш прийшов, то підождемо, поки повиднішає. Біля стерва я вапно розсипати велів, щоб біліло. Стерво вже другий тиждень лежить, а тільки позаминулої ночі він уперше прийшов. Ну, ходім, щоб не припізнитись та не сполохати його, буває. Він звичайно зараз звечора приходить. А звіть мене, прощу, просто Віталієм Антоновичем.

— Добре, Віталію Антоновичу, а мене звіть Іваном Івановичем. Це простіше й так мене тут уже всі звуть, бо їм би трудно і вимовити і спам'ятати моє „круте” для тугешніх людей ім'я.

— Добре, Іване Івановичу! Хай буде по-вашому, — засміявся стиха справник. — Ну, а тепер мовчок. Вони затихли й мовчки нишком пробирались яко-

юсь темною, тільки справникові відомою стежкою поміж лісом. Зеленський, хоч і напружував очі, та сливе не бачив свого попередника й ішов за ним, кермуючись більш ловецьким інстинктом, як зором або слухом, бо в лісі мох був м'який і майже зовсім не чути було їхньої ходи в м'яких повстяках. Несподівано Зеленський майже носом клонув у справникові плечі.

— Цс-с, — зашепотів той. — Прийшли. Ось драбинка на засідку. Ще не було його, бо було б іздалеку чути його працю коло вечері. Лізьте тихо за мною вгору. Там вигідне місце на двох.

Почав спинатись по драбині, а Зеленський за ним. Вгорі поміж лапатим ялиновим чатинням була примощена на гіллі широка дошка, що на ній можна б і втрюх сидіти. Коли Зеленський, кермований мовчазними рухами справникової руки, сів біля нього на помості засідки, побачив, що проти неї просічене в чатинні наче вікно, через яке видно невелику галяву, а на ній тьмяно-біла, широка вапняна пляма з темним кінським стервом посередині.

Просиділи, мабуть, не менше як пів години, коли справник раптом стиснув Зеленському рукою лікоть і майже нечутно засичав крізь зуби. Рука йому помітно, хоч і легко тремтіла. Зеленський притаїв дух і пильно надслухував, але серце йому товклося в грудях і заважало добре чути. Врешті почув, як хруснула десь недалечко галузка. За хвилину почулося сопіння, невиразно муркотіння й через біляву вапняну пляму тихо пересунулася друга темна й прилучилась до тої, що чорніла попереду на білій плямі. Зеленському здавалося, що вона виросла на цілу копицю сіна й усе

затихло. За хвилину обидва стрільці здригнулись від несподіванки. Вдолині в глухій тиші почувся різкий хряскіт, що луною кинувся поміж найближчі дерева, наче хтось раптово зломив надвоє грубу суху деревину. За першим хруснуло вдруге, тоді втретє й почулось надолі вже голосніше сопіння й муркіт. Чорна копиця ворушилась і то більшала, то меншала, і чути було, як уже без церемонії вовтузиться Михайло Іванович — як звуть москалі ведмедя — над своєю вечерєю. Несамовите враження робила ця вечеря. Ведмідь харчав і сопів усе голосніше й щоразу хряскали в його могутніх щелепах бідні спрацьовані кістки шкапни, що, напрацювавшись і послуживши невдячним людям увесь свій вік, тепер по смерті віддавала ще останню послугу ловецькій пристрасті, годуючи своїм тілом їхню здобич.

Обидвом стрільцям аж очі слізьми заходили від напруження й вони стискали один одному лікті, передаючи сусідові тим способом свої спостереження. Навіть не помітили, коли місяць став підходити й стало виднішати. Вже видно було вдолі не пляму, а кудлату чорну масу, що енергійно вовтузилась, муркотіла й несамовито харчала, роздираючи кігтями та зубами кінське м'ясо та хряскаючи, коли мов слабу очеретину перекушувала ребра та кістки своєї жертви. Справник почав підводити рушницю, щоб стріляти. Богданові здавалося, що ще слід трохи заждати, поки повиднішає, і він намагався дати це зрозуміти сусідові, стискаючи йому лікоть, але той, видно вже розпалився й не міг стриматись, бо, не вважаючи на цей знак, почав націлятись.

Бухнув лункий стріл. Ведмідь несамовито ревнув і звалився набік.

— На повал! — радісно скрикнув справник, але в цю ж хвилину побачив свою помилку, бо ведмідь раптово скочив, як підкинутий пружиною, і прожогом на чотирьох лапах із ревом кинувся під ялину, що на ній сиділи ловці. І справник, і Зеленський стрілили майже водночас та, мабуть, хибили, бо ведмідь уже був закритий навислим над землею чатинням. Почули, як через мить хряснула під ним драбинка, що на неї скочив ранений ведмідь та заломив її своїм тягарем і скотився з ревом на землю, але не залишився там, тільки, люто ревучи, почав знову дертися на ялицю.

— Стріляйте! Стріляйте! — несамовито кричав справник, намагаючись тремтячими руками вкласти нового набоя в рушницю.

Але Зеленський розумів, що тимчасом має тільки одну ще кулю в рушниці й коли б її змарнував, стріляючи навмання, то вся справа може скінчитися трагічно. Тому чекав, аж ведмідь підлізе вище та стане його добре видно. Вдолі під ялиною було зовсім темно й тільки чути було несамовитий рев. Ведмідь звичайно видряпується на дерево швидко, в одну мить, як кіт, але цим разом він спинався повільніше, бо йому заважала перебита в клубі першою справниковою кулею ліва задня нога. Тому то він так несамовито ревів з болю й люті. Врешті чорна ревуча маса появилася під самими ногами стрільців і Зеленський бухнув стрілом просто в неї. Ще один несамовитий рев і ведмідь гепнув знову на землю. Але, видно, йому того було мало, бо знову почули стрільці, що він — прав-

да, зовсім уже поволі — дереться таки знову вгору. Тимчасом справник здолав уже закласти одного свіжого набоя в рушницю й лаштувався стріляти.

— Не гарячіться, Віталію Антоновичу, та ждїть, поки підлізе зовсім близько й добре його стане видно. Вже він тепер не такий страшний, — казав Зеленський, перемінюючи й собі набої. Але ведмідь не мав, мабуть, сили долізти до них і, зупинившись у пів дороги на гілляці, ревів тільки все тихше й тихше. Врешті справник стрілив ще раз і ведмідь звалився остаточно під ялицю.

Зеленський ліг на помості, що на ньому вони досі сиділи і, простягаючи руку вниз, намагався освітити ведмедя електричною ліхтаркою. Бачив біля самого ялинового пня чорну масу, що слабо ворушилась і хропла. Справник тимчасом вийняв поліційного свистка й сюрчав у нього з усієї сили. Здалеку почулось таке саме сюрчання. Зеленський тимчасом перевісив рушницю через плече й почав злазити по похилій гілляці на землю.

— Що робите, Іване Йвановичу? — скрикнув справник. — Він ще живий і може вас скалічити! Заждіть! Зараз прийдуть мої люди, підставлять драбину й ми безпечно зійдемо наділ!

— Через те ж я й хочу зійти на землю, що він живий і може покалічити тих людей, що прийдуть, бо вони не мають відповідної зброї, — відповів йому Зеленський, продираючись по гілляці, щоб сплигнути з дерева не при самому пні. За хвилину був уже на землі та з наготовленою до стрілу рушницею загля-

дав попід чатиння до ведмедя. Але той уже затих, ма-
буть, мертвий.

Перегукуючись із справником, що все сидів на по-
мості, надбігли задихані два поліцаї. Зеленський зу-
пинив їх і перше сказав вирубати довгу тичку та нею
поштовхати здалеку ведмедя, щоб переконатись, чи
він мертвий. Тільки після того його витягли на галяву
й помогли справникові злізти з дерева. Наклали ве-
лике багаття й при його світлі оглядали здобич. Був
це старий великий самець з гарним бурим футром.
Справник дуже тішився здобиччю. Він стискав Зелен-
ському руку й дякував, запевняючи, що ніколи ще не
бував на ловах з таким милим і певним товаришем.
Наказав поліцаям зняти з ведмедя шкіру, і обидва но-
ві приятелі попрямували до міста.

Коли вже розставалися, справник ще раз дякував
Богданові за товариство й поміч, і, коли той хотів пе-
редати йому рушницю, сказав:

—Ні, хай у вас побуде. Може, ми ще колись з ва-
ми виберемося на лови, то матимете її під рукою. Тіль-
ки в хаті не держіть її на виду, а десь у кутку, бо не
зовсім зручно вам зброю в хаті мати. Ще раз вам сер-
дечно дякую за компанію, Богдане Севериновичу, чи
то пак, Іване Йвановичу, і будьте здорові!

Зеленський вернувшись додому, заклав рушницю,
що йому так добре сьогодні послужила, на полаті
й гукнув на господиню. Вона зараз унесла киплячого
самовара.

Цієї ночі спав Зеленський спокійно й смачно та
встав на другий день бадьорий і веселий.

VI. Л О В И

— З погодкою поздоровляю, Іване Йвановичу! — промовила господиня весело, заглядаючи в хату, де Зеленський уже не спав, але ще вилежувався на лежанці. — Чи подати самовар?

Зеленський підвівся. В хаті було ясно, ясніше як звичайно.

— Що за „погодка”? — спитав, не розуміючи.

— А ти глянь у вікно, то й побачиш, яка то наша погодка...

Глянув. Усе: вулиця, покрівлі сусідніх домів, увесь світ — було покрите м'якою білою пеленою. З білого, мов свіже молоко, неба при неруховій тиші падали й падали легесенькі, дрібно-мережані в чудові різноманітні зірочки, пушинки снігу й стелили парчеву дорогоцінну шату північної зими. Зеленський вибіг на поріг і став захоплений непорочною білизою першого снігу, що лягав так легенько й так рясно на все. Була така тиша, що легесенькі пушинки, падаюча одна на одну на штахети, лягали так ніжно, що потворили вже на них майже на п'ядь високі шпилі, наче білі гострі кінці списів, позатиканих у землю рівним-рівним рядочком. Богдан стояв на порозі, дивився очарований і повними грудьми втягав свіже морозне повітря. З подихом вливалися йому в легені якісь невимовно ніжні, ледве вловимі, ні з чим не порівняльні пахощі північного морозу. Перед його очі почали тиснутись образи давно минулих дитячих літ, що їх

провів він був на далекій Півночі. Ось бачить він біло-рожеві покрівлі селянських хат убогого північного села. Криваво-червоні дими пнуться рівними смужками високо-високо вгору. Червоне сонце визирає з-за золотисто-білого сніжного горба. Малий Богданко сідає з батьком у сани. Батько! Цей стрункий, широкоплечий велет, цей найдужчий, найкращий і найстрашніший Богданків ідеал, підіймає його з веселим усміхом із землі, мов снігову пушинку, і, поки посадити в сани, хвилину задержує при грудях. Богданко на мить тулить радісне личко до батькових грудей, його так невимовно лоскоче батькова чорна борода, і він уже в санках. Зараз будуть рушати. Богданко їде з батьком на лови, на вовка... Пересувається картина: Богданко лежить горілиць у санках окутаний теплим футром. Батько з мамою сидять йому з обидвох боків. Бачить чорні широкі плечі візника, Михайла. Дзвінок ячить десь спереду, а сніг під полозами рипить-грає своєї чарівної пісні тріскучого морозу. Над Богданком темно-синє небо. А зоряне-зоряне, мов золотистими лямпатами засипане...

— Та ти так застудишся, Іване Йвановичу! — шарпнув Богданом із несподіванки голос вдови Михеєвої. — Чого так задумався? Погодка так тебе причарувала, чи може, додому затужив? Це ж сьогодні перше вересня. Семен білим килимом дорогу стеле. Добра буде зима, добрі й морози будуть.

Зеленський перевів на господиню далекі невидючі очі. Поволі почали вони йому темніти й оживати. Бліда зразу, потім живіша усмішка зацвіла на обличчі.

— Погодка причарувала, матушко! — сказав сти-

ха, зітхнув і ступив через поріг до хати. — Гей, Настасіє Степанівно! А ходи но сюди!

Старушка пішла за ним і здивована побачила, що Зеленський наливає з пляшки до двох чарок якесь жовте вино.

— Ану, матушко! Давай вип'ємо з тобою за того білого Семена та на погибіль ворогам Христовим.

— Та що ти, що ти, Іване Івановичу? Господь з тобою! Я ж не п'юща, та й рано ще, нічого не ївши... — зарепетувала засоромлено старушка, відступаючи назад та заслоняючись руками, а очі їй мимоволі сміялись до чарки. — Господь з тобою! Що це в тебе, чи не запой*), хорони Боже, під погоду починається?...

— Ну, не розкажуй забагато, старухо! — зареготався Богдан, --- пий за Семена білого, бо сам обидві чарки вип'ю!

— Та що вже з тобою зробиш? — хутко згодилась господиня. — Та вип'ю вже, щоб тобі догодити, щоб не сердився на мене, старуху.

Вона взяла обережно в ліву руку чарку, обернулась у бік святого Миколая, повагом тричі перехрестилась і, знову повернувшись до Зеленського, низько йому поклонилась.

— За твоє здоров'я, батюшко Іване Івановичу!

Випили. Старушка сильно скривилась, аж очі їй слізьми зайшли.

— Ну й вино в тебе, Іване Івановичу, як вогонь

*) Запой — спеціальна московська недуга, коли хворий нею п'янствує без міри, поки не доп'ється до білої гарячки.

міцне та як квітка пахуче. Спасибі тобі, що пошанував старуху. Я зараз і самовар внесу, бо вже закипає.

Не встиг Зеленський поснідати, як почулося в сінях тупотіння. Хтось обстукував сніг, що налип на чоботях. Господиня рипнула дверима.

— До тебе Демидко, справниковий єгер.

— Давай його сюди.

На порозі появився невисокий, підстаркуватий, русавий чоловічок у короткому кошуку та високих сибірських повстяках. У руках держав вухату футряну шапку, а через плечі мав накинутаго на зеленім шнурку мосяжного ріжка. Він став струнко біля порога:

— Маю честь з'явитися, ваше благородіє! Єгер їх високородія господина справника, Демид Сорочка.

— Здоров, Сорочко! — весело привітався Зеленський. — А що скажеш?

— Здоров'я бажаю, ваше благородіє! Їх високородіє прислали спитати, чи не бажали б ви поїхати з пищиком на орябки? Добре йдуть під таку погоду.

— Радо, радо поїхав би, любя Сорочко! Та коли ж і як?

— Дозвольте мені взяти рушницю, що тут їх високородіє залишили, а за пів години ми по вас заїдемо.

— Гаразд, земляче! А скажи мені, — це вже Зеленський сказав по-українському, — звідкіля ти родом та як сюди забрив?

В очах Сорочки заграли якісь теплі вогники, але він не перемінив пози й говорив далі по-московському.

— Крестьянін хутора Гної, Камінь - Коширського повіту, із ссильних, ваше благородіє!

— Добре! А по-людськи забув говорити чи що?

Покинь ти, земляче, оте „благородіє” та ходи ближче. Зови мене просто Іваном Івановичем та говори до мене по-людськи, то будемо друзями. От на початок дружби вип'ємо по чарці та й усе буде добре.

— Слухаюсь! — Сорочка ступив уперед, а Зеленський подав йому руку.

— Ну, от і добре. А завіщо ж ти сюди попав?

— Та був такий гріх, що ненароком, як у мене, років з десять тому буде, видирав лісничий рушницю, а вона й випалила. Ну й засудили на чотири роки в арештантські роти, а тоді сюди заслали. От я і в справника за єґера служу.

— Ну, а не тужиш за рідною стороною та за своїми, якщо вони там у тебе позалишались?

Той зам'явся якось, пустив очі додолу й переступив з ноги на ногу.

-- Чого ж не залишились? — промовив стиха наче засоромлено. — Залишились. Жінка та хлопець. Йому було дванадцять літ, як я з дому йшов. Тспер він виріс та вже й оженився і матір кормить при собі... А тужити, буває, приходиться. Чому б ні? Буває й вельми велика туга найде, так що робить? Тоді, буває, і зап'ю.

— — — — —

Від'їхавши від міста кілька верстов, троє ловців пішли далі пішки. Сніг перестав падати, але ще було хмарно та зрідка пролітали пушинки. Попереду йшов, легко ступаючи трохи зігнутими в колінах ногами, Демид Сорочка, похилений уперед, наче нюшив щось перед собою. За ним ішли поруч, стиха розмовляючи, Зеленський із справником. Поперед Сорочки бігла з настороженими вушками невеличка, жовтої масти

собачка, все збігаючи то в один, то в другий бік та цікаво заглядаючи попід ялівці. Ялиновий ліс зодягнений пушистою сніговою ризою став якийсь веселиший і не робив уже на Богдана такого непривітного враження, як у перших днях, коли ще не було снігу.

Ловці почали спинатись на кам'янистий горб, так само порослий лісом і враз почули, що Демидова собачка затяхла тоненько й кинулася за чимось у кущі. Сорочка зупинився й похилений надслухував одну хвилину, потім повернувся до стрільців, що прискорили ходи й уже були при ньому.

— Біляк, ваше високородіє! Накажете відкликати собачку, чи нехай?

— Ні, хай гонить, — наказав справник. — Це заяць-біляк, Іване Йвановичу. Може, вам цікаво буде його дістати? У вас же їх нема. Він не піде далеко й зараз обложить*, і тоді я вас заведу так, щоб можна було його стріляти.

Дійсно, тоненьке гавкання почало, замість віддалюватися, ближчати. Собачка йшла, видно, колом і десь поза кущі минала стрільців подалік. По недовгій хвилині вже було чути її голос з-заду.

— Ну, ходім, — обіззався справник, — зараз він буде наш.

Зеленському стало трохи дивно, що він пішов не за голосом собаки, а вбік, у тому напрямку, де вона їх нещодавно минала. Пройшли із сотню кроків і справ-

*) Обложити — в ловецькій мові значить, коли гонений звір робить велике коло й вертається на попереднє місце.

ник, зупинившись, показував Зеленському на сліди: заячий і собачий.

— Ось тут заждемо й вона нам його прижене. Ло-ви на біляка з собакою дуже прості, — пояснював да-лі справник. — Він ніколи далеко не йде, а заточує коло й водить за собою собаку, все своїм слідом. Чує-те? Ось уже завернув.

Дійсно, чути було голос собачки не з-заду, а пра-воруч. Тоді знову десь спереду. Ще минуло кілька хвилин і Зеленський помітив, що наближається до них невеличке біле створіння, то зникаючи в білизні снігу, то біліючи на тлі зелених ялівців.

— Стріляйте, Іване Йвановичу! — стиха скоман-дував справник.

Зеленський кинув рушницю до рамена й стрілив.

— Славно! — гукнув задоволено справник. — Ба-чу, ви бисто і влучно б'єте. Ну, поздоровляю вас із почином!

Зеленський цікаво оглядав зайця-біляка, що його не бачив від дитячих літ, і прив'язав його собі до тро-ків при ловецькій торбі. Але собака не прийшла за ним. Чути було, як погавкувала тоненько і скавуліла десь на одному місці. Показався Демид і здалеку да-вав якісь знаки.

— Ходімо хутко. Це вона або білку, або, може, і куницю загнала на дерево! — сказав справник і вони побігли вдвох у тому напрямку. Демид уже стояв під деревом, на яке, задираючи високо голову, гавкала його собака.

— Куниця, ваше високородіє! Он-он, за отою гіл-

лячкою притаїлась! — показував пучкою вгору Сорочка. — Он-он, кінчик носа тільки видно.

Обидва стрільці й собі позадирали вгору голови та напружено придивлялись, але не бачили нічого. Врешті Зеленський зауважив, що на одній грубій гілляці біля самого пня щось малесеньке, як горошок і чорне, мовби моргає на нього. Це хіба не могла бути куниця, а якийсь малий жучок, чи що. В цю хвилину побачив, що справник підводить свою рушницю до стрілу. Бухнуло йому над вухом і з того самого місця, де попереду він бачив оте маленьке чорненьке, посипалася збита дробом кора і водночас із-за гілляки висунулось чималеньке чорно-буре звірятко. Зацеплене передніми лапками за гілку, намагалося воно влізти назад на неї, але не змогло і, зірвавшись, впало додолу. Сороччина собачка скочила на здобич, ухопила її зубами за карк, стріпнула нею в повітрі, кинула мертву на сніг і лягла на неї впоперек, придушуючи передніми лапами до землі. Справник ступив уперед, щоб узяти до рук здобич, але собачка, стуливши вуха та вишкіривши зуби, кинулася на нього і мало не вкусила в руку.

— Обережно, ваше високородіє! — скрикнув Демид. — Вона нікому не дасть — навіть мені неохоче! Канашко! Ти собі що думаєш? — звернувся до собачки. — Віддай куничку! Ну, віддай, дурненька, віддай!

Він присів біля Канашки і, лагідно промовляючи та погладжуючи її по спині, взяв з-під неї куничку. Канашка крутила хвостом і навіть лизнула руку свого господаря, але не переставала нервово гарчати й на-

магалася лапами придержати під собою куницю, коли Демид тягнув її до себе.

— Добру маєш собачку, — похвалив Зеленський. Сорочка любовно глянув на вірну Канашку:

— Сибірська лайка*) чистої крові. Пів відра горілки дав я за неї одному ловцеві, — сказав самовдоволено й пестив рукою собачку, що скавуліла та спиналася на нього.

Зеленський із справником оглядали гарну пушисту чорно-буру куницю з жовто-гарячою латкою під горлом. Справник був дуже вдоволений і веселий.

— Ну, тепер, Демиде, залишайся з Іваном Івановичем та помани орябків, а я піду неоподаль, сам собі їх манитиму. Ви ще не знаєте цих способів, Іване Івановичу, то вам Демид покаже. Згодом самі навчитесь. Ну, „ні пера, ні шерстини!“ — закінчив ловецьким забобонним побажанням і рушив поза горб.

Сорочка повів Зеленського ліворуч і, відійшовши сотню кроків, зупинився під високою ялицею серед густого ялівцю. Він вийняв з-за пазухи тоненьку вижолоблену кісточку з гусячої ноги, т. зв. „пищик“ до приваблювання орябків і почав на ньому вабити. В мертвій тиші відізвалися тоненькі пристрасні накликання орябкової самки. Демид по-мистецьки вмів це робити. Він щохвилини відіймав пищика від губи і пильно наслухував, тоді знов прикладав кісточку до уст і вабив-манив пристрасно й ніжно, з перервами, то голосніш, то зовсім тихесенько, ледве чутно.

*) Лайка — ловецька собака, що голосом прикликає ловця до знайденої дичини.

Минуло, може, з десять хвилин, аж почув Зеленський рівне фуркотіння, і в цю ж мить поміж гущавиною промайнув сіро-бурий клубочок орябка, що цупнув урешті на сусідній ялиці на гілку при самому пні та й щез, наче в кору на дереві всяк.

— Бийте, бийте! — схвильовано шепотів Сорочка.
— Ось він біля самого пня на третій знизу гілці.

Зеленському аж в очах зарябіло від напруження, але не бачив орябка, так той щільно притулився до гілки. Він зовсім злився з поверхнею кори, і тільки звикле око ловця могло його помітити. А Зеленський же пішов на орябки вперше.

— Та ось, ось він! — нетерпляче вже показував на дерево Демид. — Ось він притулився до гілки та простягнув уздовж неї шию. Он видно, як чубок йому трохи стирчить! Якщо й не бачите його, а завважили місце, де він цупнув, так бийте просто в те місце.

Зеленському здавалось, що знає місце, де сів орябок. Він рішив спробувати стрілу й уже підводив рушницю, але не встиг спустити курка, коли Демид раптово вхопив його за руку й засичав крізь зуби: „Цссс!...”, а сам подався всім тілом уперед, витягнув шию й завмер. Причиною дивної поведінки його було те, що майже водночас почувся далеченько праворуч сухий стріл (це справник зманив, мабуть, орябка) і ліворуч за горбом, либонь за парусот кроків щось чи ревнуло, чи якомсь дивно скреготнуло, що аж луна по лісі пішла.

Зеленський і собі спустив рушницю й дивився на Сорочку, як той, похилений уперед, тиснув лівою рукою за карк Канашку, мабуть, щоб мовчала, а пра-

вою держався за звислу гілку, щоб не впасти, і так напружено дивився в той бік, звідкіль надлетів отой дивний скрегіт чи рев, що йому аж очі рогом з-під лоба лізли.

— Кулю! Швидше кулю закладайте в рушницю! — заговорив раптово Демид, не міняючи пози й не повертаючись до Зеленського. — Ради Бога, швидше переміняйте набоя з кулею.

У той час ревнуло ближче й почувся швидкий тупіт і хряскіт куців.

Зеленський ледве встиг викинути з рушниці одного набоя з шротом та пхнути на його місце другого з кулею, коли з-за горба вилетів на білу галяву в несамовитому чвалі величезний лось-рогач і минав їх навскіс. Зеленському здавалось, що в лося якась завелика голова, чи, може, бура найжена грива на карку, але не було часу роздивлятись і він склався до стрілу.

— Бийте лося! лося бийте! — заверещав чомусь Сорочка несвоім голосом.

Зеленський не розумів, чому той верещить, але вже нінащо не звертав уваги, тільки взяв на мушку трохи вперед — може, на пів метра перед грудьми лося — і стрілив. Рогач спіткнувся й упав сторчака через голову.

— Бийте росомаху! росомаху! — несамовито заверещав знову Сорочка. — Бийте, бийте росомаху, бо втече! Бийте, бо втече! — репетував далі й пустив Канашку.

Тепер тільки Зеленський помітив, що та дивна буро-жовта грива зсунулася з лосевого карку і, перекинувшись у якесь досить незугарне створіння, завбільшки,

може, як лисиця, побігло геть. Зеленський стрілив до нього, та, мабуть, дрібний шріт не дуже пошкодив звіреві, бо він віддалювався тим же темпом, що й перед стрілом. Канашка прожогом погнала вперед, але не просто на втікача, тільки облетіла його віддалеки, забігла наперед і несамовито гавкала й скімлила. Зеленський великими скоками біг навперейми, намагаючись у бігу викинути вистрілені набої та закласти нові. Коли йому це врешті вдалося, став і стрілив двічі. Хоч і було ще далеченько, але, видно, цим разом стрільна дрібного шроту таки дошкулили росомасі, бо вона закрутилася на місці, повернула вбік і вже повзла значно повільніше, фарбуючи сніг. Зеленський побіг знову за нею і, перемінивши вдруге набої, стрілив іще раз і другий. Росомаха простягнулася на снігу мертва. Зеленський задиханий підбіг зовсім близько й раптом став, мов його щось пхнуло в груди. Неймовірний сморід ударив йому в ніздрі, аж йому закрутилося в голові й занудило. Він почав відступати, затулюючи носа.

— Не підходьте до росомахи, Іване Йвановичу! — гукав здалеку Сорочка. — Вона занадто смердить!

Надбіг задиханий справник. Він радісно вигукував, оглядаючи величезного лося, на якому сидів Демид і, розпанахавши йому ловецьким ножом черево, витягав бебехи. Це робиться, щоб м'ясо було смачніше.

Справник щиро поздоровляв Зеленського з багатою добиччю, хвалив прегарний лосиний вінець і весело реготався з того, як Богдан утікав від росомашиного смороду.

Виявилось, що росомаха, мабуть, скочила неспо-

дівано на лося десь із дерева й намагалася перегризти йому горлянку. Лось із страху й болю кинувся бігти з несамовитим їздцем на карку й упав від Богданової кулі. Впав з його руки й напастливий хижак. Справник з Демидом оповідали Зеленському про росомашині напади й злочини та про те, який нестерпний сморід випускає вона із себе в обороні, подібно як американський скункс. Показували широку на п'ядь жовту смугу, що залишилась від „оборонних газів” переслідуваного звіряти на снігу.

На наказ справника, Сорочка зрубав величеньку берізку, справно надер білої кори на розпалку — і за десять хвилин палало вже веселе багаття, а над ним грівся завішений на довгій ключці тісно набитий снігом чайник.

Сорочка пішов по залишені на дорозі санки з конем, а нові приятелі — справник із Зеленським — посідавши на березовій колоді, грілись біля багаття й розмовляли про лови. Справник, пристрасний ловець, що вже жив у цих околицях шостий рік, оповідав про різноманітні лови, що не припинялися тут майже ввесь рік, починаючи від гагар, гусей, лебедів та всякої болотяної та водяної пташні на морськім побережжі, на ріках, озерах і болотах та кінчаючи лосем і ведмедем у пущі. Цікаві були лови з лайкою — таким ловецьким псом, як Сороччина Канашка, — що заганяє на дерева або на дереві винює білиць, куніць, тетерів, а навіть росомах і „лає” їх, сидячи під деревом, поки не надійде на голос стрілець та не добує дичини. По кам'янистих горбах нерідко можна добути горностаїв або й соболя; трапляється забити

„песця” — блакитну лисицю, не кажучи вже про звичайних лисиць, що тут на Півночі визначаються довгим і пушистим футром. Оце саме тепер по першому снігу ведмеді шукають собі лігва на зимівлю, що тут називається „берлогою” (в Карпатах — гавра). Спеціалісти, переважно самоїди, стежать за тим, часом мандрують сотні кілометрів за свіжим слідом ведмедя, поки він врешті вибере собі в пущі вигідне місце й заляже в нім на зимовий сон. Тоді значать собі те місце й залишають його в спокою аж до зими, коли великі сніги завалять ліс, а люті морози скують поверхню снігу, що можна буде ходити по ній навіть без „лижів”. Такі ведмежі берлоги скуповують за безцін або вимінюють за горілку в самоїдів місцеві прасоли й перепродують з великим заробітком спеціальним бюрам у Петербурзі або в Москві, або й за кордоном. Бюра ці перепродують їх багатим аматорам сильних ловецьких вражінь, всякого роду дукам або закордонним дипломатам, часто за великі суми. Ті остаточно прибувають на „ведмежі лови”. Такого ловця уставляють напроти берлоги, виполохують на нього заспаного й сердитого „Михайла Йвановича” й він падає від кулі аматора, щоб прикрасити потім долівку в його кабінеті своїм футром з випханою головою. І так спить собі спокійно Михайло Йванович у заваленій снігом берлозі в безлюдній пущі й не знає, бідолаха, що шкуру його вже виміняв в убогого самоїда прасол за відро горілки або за фунт пороху, що перепродав його посередникові в столиці за 40-50 рублів, а той уже далі продав за парусот карбованців. Спить Михайло Йванович спокійно, а пошта

шле тимчасом листи й телеграми з присудом смерти на нього й десь готують набої з розривними кулями, що мають у смертну годину перервати його мирний сон...

А тепер, коли випадуть великі сніги, що доходять часом до двох метрів глибиною, та ще лежатимуть пухкі, і грубша звірина мусітиме брѳохатись поволі в них, западаючи по самий хребет, — наступають лови на лосів. Рушений з лігва, сторожкий та обережний, він утікає від переслідувачів, але скоро стомлюється й стає відпочивати. А ловці тимчасом йдуть за ним невпинно по версі на лижах (короткі й широкі лещата, стругані з тонкої липової дошки й підбиті шкурою фоки), не дають спочити й він мусить брѳохатися завальним снігом все далі й далі, поки виб'ється зовсім з сил і впаде від кулі переслідувача. Коли ж згодом сніг підо впливом морозів ствердне так, що вже стримає на собі лося — він стає неприступним для ловців. Їхня увага обертається на орябків, білиць, білих куріпок, куниць, лисиць, косачів та іншу лісову братію, що вона тоді тисячами й тисячами гине. Але вже в листопаді-грудні закінчуються лови, наступає довга, майже непереривна, на пів року полярна ніч, люті до 60° морози, коли ловці й дичина спочивають до провесни.

Появився Демид з конем, запряженим у санки. Спільними силами підклали під п'ятисоткілеву лосину тушу довгі дрючки, які кінцями втягнули на санки і, ув'язавши міцно на них лося, поволокли волоком здобич додому. Росомаху, що вже підо впливом морозу трохи вивітрилась і не так страшно смерділа,

вкинули на санки. Коли виволікли врешті волок на дорогу, залишили з ним Демида, а самі, весело розмовляючи, коротшим шляхом попрямували додому.

ВІІ. П О Л І Т И К А

Уже смеркало, коли Зеленський увійшов до хати. Господиня зустріла його на порозі.

— А в тебе, Йване Йвановичу, гість. Він тількищо прийшов і сидить у тебе, бо я сказала йому, що ти незабаром повинен прийти.

У хаті вже горіло світло. Коли Зеленський ввійшов, з ослона під вікном підвівся сухорлявий, середнього зросту, скромно зодягнений, літ під сорок, добродій з опущеними додолу невеликими вусами й характеричним для сухітника землистим обличчям, впадими грудьми та сивіючими висками. Особливо вразив Богдана сумний без усмішки вираз гостевого обличчя і глибокі сірі нерухомі очі, якими він уважно дивився на господаря та які ще більше підкреслювали загальне враження суму чи резигнації, що оточувала його сіру постать.

— Добри вечір, — обізвався гість по-польському тихим голосом. — Називаюся Станислав Мотовило, родом з Канівщини.

— Корч-Зеленський, — відповів привітно Богдан, стискаючи йому руку. — Прошу сідати й бути моїм гостем. Вибачте, що не відповідаю вам по-польському, але я українець і в моїй хаті обов'язує мова госпо-

даря всіх, хто цю мову знає, як це прийнято в культурних суспільствах. Здогадуюсь, що ви саме той засланий сюди „поляк”, про якого вже мені говорили. Це дуже мило з вашого боку, що були ласкаві мене відвідати, хоч це належалося вам у першу чергу від мене. Я й хотів до вас першим прийти, та ще не встиг.

— Так, я тут засланий поляк, — відповів трохи збентежений гість по-українському. — Я, на жаль, „по-українському” не вмю говорити, але мову наших селян, звичайно, знаю...

— Та вона ж і не татарська, а таки українська ота мова „наших селян”, — засміявся Зеленський, — Та й у вас прізвище та певно й кров чисто українська. Ну та „не в тім сила, що кобила сива, а в тім, що не везе”, як слушно кажуть наші люди. Сідайте ж, пане Мотовило, та будьте моїм милим гостем. Я засланий сюди на три роки. Ну, а ви коли й на як довго сюди попали, якщо дозволите мені бути цікавим.

— Я, — перішуче почав гість, збитий трохи з пантелику Богдановим способом говорити, — засланий сюди адміністративно також на три роки. Пробув уже тут тридцять місяців і через пів року могтиму їхати додому на Україну...

— Чекайте, — перебив йому Зеленський, — куди ви саме маєте намір їхати?

— Та кажу ж додому, — відповів той ніяково, не розуміючи, чому Зеленський його перепитує.

— Та чую ж, що додому, але ж де той ваш дім?

— Та я вже сказав вам, що в Канівщині на Україні.

— Е-е бачите, земляче, ось тут саме й криється якесь непорозуміння, — вів своє далі Зеленський, за-

гадково всміхаючись. — Мені важно знати, чи ви живете в Канівщині на Україні, чи в Україні на Канівщині?

— Я не розумію вас, — сказав знову гість із блідою усмішкою. — Хіба це не однаково так чи так сказати? Врешті я не філолог, а до того, як уже казав вам, не знаю добре української мови.

— А політикою й національними справами не цікавитесь?

— Політикою, як би вам сказати, цікавлюсь, але не фахово, а національними справами, розуміється, цікавлюсь, бо ж я поляк.

— Ну так, -- згодився Зеленський. — Так дозвольте мені пояснити вам те, чого ви в моїй мові, як кажете, не розумієте. Отже, давайте розберемо з вами ту справу, що вам вона видається дрібною й без ніякого значення, а вона є справді великої ваги справою. Так ось розберемо її для ясности спершу з філологічного погляду, а тоді з політично-національного. А поки будемо говорити, то й повечеряємо разом, якщо буде ваша ласка не відмовити, бо я ще й не обідав сьогодні й голодний як вовк.

Господиня саме внесла обід, і вони посідали до столу. Зеленський гостинно припрошував гостя до їжі та чарки. Той зразу відмовлявся, але згодом почав їсти й пити.

По двох чарках гість трохи оживився. На його сіро-блідих лицях зацвіли нездорові рум'янці, заблищали очі й затратили свій безнадійно сумний вираз. Він розповів історію свого життя.

Зеленський слухав уважно, все припрошував до їжі та питва, врешті спитав:

— А що ж думаєте робити, пане Мотовило, коли вас уже звільнять?

— Що ж? Поїду на Україну й далі вчителюватиму.

— „На Україну”, кажете? Добре, що нагадали, — підхопив Зеленський. — Отже ми мали з вами розібрати з погляду філологічного й політично-національного: „на Україну в Канівщину”, чи „в Україну на Канівщину” ви поїдете. З погляду філологічного це зовсім просте: Канівщина це частина України й у ній уміщається. І тому так як: „у Києві на риночку”, „в хаті на помості”, а не „на Києві в риночку” та не „на хаті в помості” — правильно казати „в У к р а ї н у н а К а н і в щ и н у”. Чому ж персважно чуємо, що кажуть спеціально про Україну неправильно: „на Україну, на Україні”? Ось тут і криється політична причина: Україна — багатющий край і був він завжди предметом зазіхань сусідів-завойовників. Їм удавалося не раз опанувати частину або й усю Україну й вона ставала частиною їхньої держави. Тому зовсім слушно і згідно з державною логікою Польщі або Москви було: „в Польще на Україне”, або „в Росії на Україне”. І хоч Польща давно Україну втратила, втратила навіть і власну державність, але в традиції залишилося в неї оте „на Україне” й покутує досі. Ми, українці, змагаючи до визволення нашої батьківщини, повинні це добре розуміти, що така мова означає бажання стягнути по нашу територію й нашу незалежність і не можемо з цим погодитись. Вам, як українцеві, що цікавиться національним питанням, мусить же це бути ясным.

— Та який же я українець? — запротестував Мотовило. — Я ж вам сказав, що я поляк.

— Це вам так тільки здається, пане Мотовило, — спокійно відповів Зеленський, — але це не змінє справи. З крові, з походження, з приналежності до того краю ви українець, смію вас запевнити, так із батькового, як і матірнього боку. Ви вродились на цій землі й прожили весь вік, як і ваші предки з непам'ятних часів. Ви ніколи не бачили Польщі й ніби чому ви маєте бути поляком?

— Як то? — Мотовило схвильовано підвівся з осло-ну. — Я й по батькові й по матері маю по-вашому бути українцем? Та ж рід Мотовилів як і Сороків — старі польські роди. Мої предки ще в XVI і XVII століттях, так з батькового як і з матірнього боку служили вірно Польщі. Навіть у Сенкевіча...

— Ото ж то й я хотів сказати! Навіть у Сенкевіча згадується і поручник козацької корогви на службі Польщі пан Мотовило і симпатичний вахмістр Сорока! — жваво підхопив Зеленський. — Але я вам більше скажу: Від Жигмонта, короля польського, їздив з листами до кримського й казанського ханів також чи не ваш предок Сорока. А посол королівський до голови сусідньої держави — це вже не вахмістр „ведле розказу”, а особа значна. Але це ще не значить, що козацький старшина або королівський посол до хана, хоч і були на службі Польщі, мусіли бути поляками. Вони були українцями. А цікаво й те, що листи, які тоді писав король польський до ханів татарських, та інструкції королівським послам писані були мовою українською — мовою тодішніх вищих кругів — бояр

і шляхти — в так званій литовській частині Польщі, де була не тільки товариською, але й урядовою мовою. Я сам з великим зацікавленням перечитував їх у Кракові в бібліотеці Чарторійських і сам читав, як про вашого предка писав король: „Посилаю письмо вірним моїм слугою, Сорокою”...

Мотовило похилив голову, згорбився і пригноблений дивився в землю. Тоді тихо підвівся і, не дивлячись господареві в очі, промовив:

— Вибачте, пане Зеленський. Ви сказали так багато, що мені заболіла голова. Я не вмію вам на це відповісти. Але дозвольте мені піти додому. Я дуже стомлений і зле себе почуваю...

Зеленський глянув на гостя й стало йому його жаль. Мотовило стояв перед ним згорблений, з похиленою головою. Обличчя йому пожовкло й наче поменшало. На чолі виступив дрібними крапельками піт.

Зеленський провів гостя аж до його хати. Говорили про різні місцеві справи, не заторкуючи більше ні політичних, ні національних питань. Перед Мотовиловою хатою Богдан сердечно попрощався, обіцяючи відвідати його в найближчих днях.

VIII. Т У Г А

Кілька днів підряд була однакова погода, і Зеленський майже щодня ходив з Демидом та справником до лісу на орябки з пищиком. Дуже йому до вподоби були ці лови. Повна таємного чару тиша снігом обси-

паного чатинного лісу, пристрасне накликування пищика, на яке зліталися з фуркотінням орябки по свою смерть, відпочинки та розмови про ловецькі пригоди при палахкотливім багатті, — все це захоплювало Богдана й він майже не тужив додому, хоч не менше, як двічі в тиждень слав до Йоасі та дітей веселі й повні описів своїх ловецьких пригод листи. Часто одержував на них відповіді. Йоася писала йому довгі, повні туги й любови листи. Описувала день за днем, що роблять діти, як Гнатко тужить та все збирається до татка, як цілими днями тільки про татка розмовляють. Навіть мала Лінця перше слово, мабуть, з думкою про татка вимовила, бо сказала, простягаючи перед себе рученята: „Тя-тя!” й радісно засміялась... Буня переїхала до Байкович, до внуків. Батько майже щодня приїжджає на пару годин. Часто відвідують їх Павликовський з дружиною та обое Пілецькі. Та Йоася сама почуває себе недобре й щораз більше боїться, як то воно буде, коли в січні або в лютім прийдеться їй злягти й не буде при ній на той час татка, щоб привітав нового гостя, нового братіка своїх дітей. Гнатко дуже тужить за татком. Посумнів. Часто сідає десь у куточку, годинами мовчить і думає. А коли спитати його про що — не скаже й зараз біжить до стайні до Веремія або на річку до Марка Рибалки й не можна його потім докликатись ні на обід, ні на підвечірок. Їсти почав дуже мало. Буня просто в одчай впадає, що нічим унукові догодити не може. Мусіли йому обіцяти, що весною на ціле літо до татка поїде.

Зеленський читав ці листи й велика журба лягала йому на серце. „Загодують мені знову хлопця солодо-

щами та всякою гидотою!" — думав, звівши брови та прикушуючи вуса.

Писав і Павликовський. Писав про господарчі справи в Байковичах, на які, як обіцяв, мав око; писав, що кавуни й овочі вже звезені, вруна гарно підростають; що в себе вже почав копку буряків, а в Богдана дасть гасло починати від Покрови, як того сам Богдан собі бажає. Обіцював, що коли настане зима в Україні, то може, сам відвідає Богдана в Онезі.

Справник знову виїхав на тиждень, і Зеленський сам або з Демидом перебував у лісі на ловах. Добре вже навчився сам манити орябків і щодня приносив їх по кільканадцять, але найбільше собі вподобав лова з лайкою. Цей північний спосіб ловів дає багато ловецької насолоди. Вже поза орябками добув кільканадцять білих куріпок, що з криком і голосним фуркотом вилітали виполохані Канашкою з ялівців. Добув пару десятків чорних, мов сажею натертих, червонобривих косачів, що вона йому їх „вибріхувала” на високих ялицях. Мав уже завдяки тій же Канашці чотири куниці та два десятки білок-попелиць. Сорочка прив'язався до нього за його щедрість, витривалість та влучність стрілів. Тішився, коли могли йти вдвох до лісу, без справника: „бо їх високородіє занадто гарячаться й мажуть, і взагалі більш заважають, ніж номагають на ловах, а потім лають Демида, ніби Демид винен, що косе оке або рука в них тремтить...” — стиха з довір'ям признавався Зеленському. Щоранку, ще перед світанком стукав легко в Богданове вікно й обидва зникали в лісі до пізнього вечора, коли верталися навантажені здобиччю.

Одного дня, вже в половині вересня, почув Зеленський, замість звичайного Демидового стукання в шибку, стукання чимось важким у стіну. Звівся з лежанки та глянув у вікно. Була ще темна ніч і нічого не було видно. Пішов до сіней виглянути крізь двері надвір, але двері, що відчинялися назовні, не піддавалися його натискові. В сінях показалася Настасія Степанівна з гасницею в руці.

— Пожди, Іване Івановичу, хай Мітюха перше сніг від дверей відвалить. Погодка йшла цілу ніч.

Тільки через пів години Мітюха, відгорнувши сніг, відчинив двері. Зеленський вийшов і розглядався по майдані, якого зовсім не впізнав. Сніг великий білими горобцями валив з темного неба й покрив уже все на метр грубим шаром. Мітюха прогорнув був аж до дверей глибокий рів у снігу, але його так наново засипувало, що, здавалось, не мине й година, як його знову зарівняє.

— Поздоровляю тебе з погодкою, Іване Івановичу! — весело гукав Мітюха. — А ось прийшла справжня погода! Як побуде так зо три дні, то й з димарями хати покриє! Піду, повідгортаю від вікон, бо так увесь день при ляпках сидіти прийдеться!

На Зеленського така маса снігу зробила враження якоїсь стихійної катастрофи. Але бачив, що Мітюха й Настасія Степанівна не тільки не злякались, але, навпаки, веселі та раді тому. Це його зовсім заспокоїло й пішов назад у хату. Через пів години, коли почало зовсім розвиднятися, появився так само засніжений і так само веселий Сорочка. Обтріпався з снігу в сінях та ввійшов усередину.

— З погодкою будьте здорові, Іване Йвановичу! — почав говорити зразу ж від порога. — Ну й сніг! Якби так у нас, не дай Боже, такий сніг почав падати, люди подуріли б із страху. Думали б, що кінець світу! А тут усі позвикали до цього та їм і байдуже. Зараз беруться за лопати й горнуть, горнуть собі стежки та тішаються погодкою. До всього вони тут приспособлені: і до таких снігів завальних, і до таких морозів, що якби нам такі морози, то люди й худоба в тиждень би погинули. А тутешнім усе, як в'юнові болото! Ну й я радію, Іване Йвановичу, бо за два - три дні, коли вже ця погода минеться та сніг трохи зляжеться, то й для нас добрі лови на лосі почнуться. Отже ж я вам лижі приніс, бо тепер без них ані руш. Добре, що справник учора приїхав, бо якби не те, то не менше тижня мусів би десь переждати, поки б сніг трохи злігся й дорогу б протерли. Тепер, мабуть, і пошта днів з п'ять не ходитиме. Великі, мабуть, сніги цієї зими будуть!

Напоївши Демида чаєм та примірявши лижі, Зеленський залишився на самоті й писав до вечора листи.

Коли вечером вийшов Зеленський перед хату, знову пахощі північного морозу, тепер уже значно дужчого, обгорнули його згадками з дитячих літ. Зоряне-зоряне небо. Ясна безмісячна ніч. Зорі, що їх, здавалося, багато більше, як звичайно на небі, чарували Богдана особливою красою. Здавалось, що вони наче понавішувані так низько над головою, що якби розмахнутись ковінькою можна б до них докинути. Тремтіли й моргали вони, мов якісь лампади або якісь велетенські краплі-сльози, що за хвилину почнуть падати на заковану лютим морозом землю й попливуть

вогненними струмками по снігу. Велика нерухома тиша стояла в повітрі. Враз десь заскімлила собака, ще далі закрипів сніг під чиймись швидкими кроками. Дзвін у соборі почав повагом, але якось сухо й неголосно кликати на вечірню.

— Господи! — подумав Зеленський, втягуючи повними грудьми пахощі морозного повітря, що зліплювало йому ніздря та дошкульно щипало за вуха. — Яка ж несказанна краса в кожному кутку Твоєї землі! Тут таке, а в нас... У нас іще й сонечко не зайшло, хилиться тільки сонце за діброву, худоба йде з паші, люди починають сходити з поля по праці, сивий туман встає над рікою й луками. Копальники перекликаються на буряках та порядкують перед ніччю: гичкою покривають купи вже почищених, але ще не зважених буряків, прикидають землю вже поважені кіпці. Дорогою від Ярошівки торохтять порожні вози, що відвозили буряки до цукроварні. Дівчата й молодиці йдуть від річки з праниками, з випраним та вижатим шматтям у руках. Співають, регочуться, перекидаються жартівливими словами з возіями, що їдуть греблею. Карасі з плюскотом підкидаються на ставу, на тихім срібнім плесі... А на східцях рундука сидить нерухомо якась маленька з похиленою головою постать. Сіро-блакитні оченята такі далекі-далекі, такі сумні-сумні. Болісно скривлені бліденькі губки. То синок його маленький, товариш та побратим вірний сидить самітний-самітний. Не бачить і не чує нічого з того, що круг нього діється, не чує нарікання Буні, що його на підвечірок докликатись не може, бо йому перед очима страшний сніговий вихор, а серед вихру ледь-

ледь манячить обліплена снігом висока постать його батька, що бореться з бурєю, іде проти сніговії, невтомний, з підведеною головою, в невідоме...

— Що за дурні привиди! — здригається Богдан та йде до хати. Без вечері лягає на лежанку та силкується читати книжку, але нічого не розуміє, хоч по пару разів перечитує ту саму сторінку. Гасить світло й намагається заснути, але довго безсонний перевертається з боку на бік. Дразнить його тихий шелест тарганів, що з хвилиною, коли гасне світло, вилазять з усіх щілин та шукають по стінах, по столі та по полицях за поживою. Врешті поринає в тяжкий неспокійний сон і сниться йому, що пнеться проти могутнього вихру - сніговії. Сніг заліплює очі, безмежна темрява довкруги. Ноги грузнуть до колін, по пояс... Чує, що, мабуть, уже не зможе йти далі. Підводить похилену проти вихру голову й бачить: десь далеко-далеко виразно проглядає крізь сніговію бліде личко й сумні сіро-блакитні очі. Тягнуть вони, манять до себе... Починає знову йти вперед до тих оченят любих, але вони не ближчають, а все віддаляються й тягнуть-манять за собою. А йому все тяжче, а снігу все глибше, вже по пахви, вже по шию... Раптово падає в якусь прірву... Сідає на лежанці та тремтячою рукою засвічує лампу. Тиша в хаті, тільки серце йому в грудях лопоче та кров болісно рве у висках. Закурює цигарку й дивиться, як сполохані світлом таргани хутко розбігаються по щілинах поміж рудими бервенами стін. „Що це?“ — думає стривожений. — „Чи не починається зо мною яке лихо? Може, я застудився та якась недуга мене бере?“ Взяв термометра, заклав

його собі під пахву й знову ліг. Тупий біль голови, кров б'є у виски. Вийняв термометра. Ні, гарячки немає. Що ж це за біда? Підійшов до шафи, вийняв звідти пляшку, налив чарку горілки й випив. Полум'я побігло йому по жилах. Ліг горілиць на лежанку та, підклавши руки під голову, дивився на стелю, намагаючись ні про що не думати. Навіть не помітив, коли заснув.

Рано прийшов Демид Сорочка й відбули двогодинну науку ходження на лжжах.

Зеленський увесь час був у понурім настрою. Не жартував і не сміявся, як звичайно, муркав під носом півсловами та дратувався, коли наука не йшла йому так легко, як би хотів. Демид увесь час змовчував йому різні нервові завваги та все тільки неспокійними очима приглядався до Зеленського. Врешті, коли вже сиділи за самоваром та загрівалися чаєм з румом, а Богдан ніби повеселішав, насмілився обережно обізватись:

— Щось ви, Іване Йвановичу, не в настрою. Може, не здужаєте, чи, може, додому затужили? І зо мною так буває, особливо за першим снігом. Як почне туга за серце ссати та так тобі ссе та ссе, як тая п'явка. Просто хоч руки на себе накладай! Ну, тоді бува й зач'ю... Та й від того не легше. Ще гірша туга за серце ссе.

Вечором забіг справник до Зеленського й застав його при набиванні патронів.

— А це чудово! — гукнув весело, — а я забіг, щоб попередити вас, що завтра на годину перед світанком мусимо вже бути в дорозі. Гарний морозний день на

завтра буде. До лосиних леговищ буде з дванадцять верстов, а ми їх ще мусимо обійти, щоб не відганяти лосів від Онеги, а навпаки, наvertати в цей бік, бо могли б за ними й п'ятдесят верстов загнатися. Тяжко було б тоді таким снігом, поки дороги протруть, волоти саньми здобич, якщо нам щастя послужить.

ІХ. Л О С І

Дорогою, а власне місцем, де під півтораметровим сніговим шаром мала б бути дорога, сунули спроквола на лижах утрьох. Попереду йшов Демид Сорочка з великим на плечах клунком, до якого зверху був ув'язаний великий чайник, та з заткнутою з-заду за поясом сокирою. За ним ішов справник і накінці Зеленський. Всі одягнені в легкі короткі кожушки, пушисті, з вовни ангорських кріликів в'язані светри, футряні штани, такі ж рукавиці й вухаті сибірські шапки. На ногах довгі поза коліна сибірські повстяні валянки. Зеленський і справник, крім закинутих через плечі рушниць, мали ще міцно скручені, запнуті в ремінцях, м'ясисті теплі верблюжі пледи. Майже весь час ішли мовчки, бо „покровський” мороз переступив сорок ступенів і трудно було розмовляти, не ризикуючи відморозити ніс або лиця, закриті під час мовчанки так щільно кляпами шапок, що тільки очі було видно.

Ще не розвиднювалося добре, хоч уже з годину, як небо поблідло і притахли зорі, але на Півночі в цій порі року сонце довго повзе поза крайнебом, поки на коротку годину вигляне на світ Божий і так само

довго потім танцюють вечірні сутінки.

Обтяжені неймовірною кількістю снігу ялиці попригинались у різних напрямках до землі й потворили якісь фантастичні мармурові руїни казкових замків, тунелі й проходи. Високо позрубувані пні дерев покриті круглими сніговими шапками нагадували велетенські печериці. Сніг ніде не був нарушений ні людською, ні звірячою ногою, і наші ловці працювито сунули на лижах та значили перший свій слід. Вже були відійшли з вісім верстов від міста, коли Демид повернув з дороги праворуч і почав перебиратись лісом, обминаючи нависле гілля, щоб не сипався сніг на голову. Обидва стрільці завернули за ним. Тут ще тяжче було йти, бо в лісі сніг був пухкіший. Так ішли ще з годину, коли Сорочка показав на невелику галляву. Сніг на ній був зрушений та засмічений пошарпанним мохом і дрібними березовими гілками. Місцями прогорнутий був аж до моху на землі й виразно відзначались на нім кілька відбиток у місцях, де лежали лосині туші.

— Це табір лосиний, а он туди вони вийшли, — показав Сорочка на глибоку борозну, ніби переорану велетенським плугом у непорочній білизні свіжого снігу. Борозна йшла нерівною лінією на північний захід, як це провірив Зеленський, глянувши на малий компас на грудях.

— Пішли в доброму напрямку й не відведуть нас далеко від дому. П'ятеро їх було, — пояснював далі Демид, оглядаючи відбитки леговищ. — Ну, тепер нам іти та йти.

Пішли понад борозною лосиних слідів. Зеленський

знав уже, що, може, тільки за третім або четвертим разсм вдасться їм побачити гонених лосів, коли вже стомлені неохоче будуть вставати перед погонею, бо за першим і другим разом сторожкий лось уже полохається і втікає на одну або й дві верстви перед стрільцями та намагається відбігти якнайдалі. Але при таких глибокім як тепер снігу, буває, що вже й за другим разом слабші штуки залишаються позаду й неохоче встають з короткого відпочинку, поки їх стрільцева куля не досягне... Проїшли так іще зо три верстви й надібали друге свіже леговище. Тут уже сніг не так був зрушений. Просто недалеко одна від одної було знати п'ять відбиток лосів і знову така сама борозна, якою пішли вони геть. Ловці, зовсім не зупиняючись, мовчки йшли далі.

Відійшли з верству й Сорочка знову зупинився, прикликаючи їх рукою. Впоперек лосиною сліду йшов інший, але було знати, що пройшла сюди немала штука.

— Це Михайло Йванович сюди пішов, — казав схвильований Сорочка, — Зовсім свіжий слід. Може, годину тому пройшов, але попереду лосів, бо ось вони по його сліді топтали. Певне хтось виполохав його з берлоги. Але він тепер по таким снігу далеко не піде й знову заляже. Чи ваше високородіє скажуть його зараз обложити чи потім?

— Обкладай зараз, — наказав справник, — хто знає, чи погода довго потриває, а якби слід засипало, то бувай здоров! Ми з Іваном Івановичем підемо за лосями вже самі, а ти обкладай. Якщо до вечора не ляже, то приходь до нас, а завтра знову за ним підеш.

— Слухаюсь!

що я таки досягнув його! Він уже тепер далеко не

Сорочка звернув ліворуч, але не пішов за ведмежим слідом, тільки десь убік. Щоб не сполохати ведмедя, ловці ніколи не йдуть його слідом, але обережно й тихо йдуть великими колами, що перетинають той слід, аж врешті в однім таким колі знайдеться вибраним на зиму лігво. Тоді, часом по пару днів підкрадаючись з найбільшою обережністю, щоб його не сполохати, вишукують місце берлоги й залишають його в спокою аж до часу, поки прийдуть по його шкуру.

Не ждучи навіть, коли Сорочка відійде від них, наші стрільці пішли далі за лосями. Ще два рази вставали гонені звірята. Ловці вже добре потомились, коли справник, що йшов попереду, побачив, як із снігу на яких сто п'ятдесят кроків перед ним устав перший старий рогач, а за ним ще четверо — дві лані й два молоді самці з невеликими вінцями рогів. Справник згарячу стрілив двічі до рогача, а той скочив убік і зник за ялицями, коли решта, всі четверо, пустилися просто гусаком уперед. Стрільці поспішили й майже бігом прибули на місце. Тепер уже лосині сліди розходилися в різні боки. Побіч рогачевого сліду ясно виднілися на снігу сліди фарби*), що, мабуть, порскала по кілька крапель з рани й падала на сніг малими, вже замерзлими в повітрі, рубінами.

— Фарбує! — радісно скрикнув справник. — А я думав, що не треба було ще стріляти, бо задалеко, і сам був лютий на себе, що погарячився. Але бачу,

*) Фарбою в ловецькій мові називається кров, що випливає з рани.

підє! Знаєте що, Іване ЙІвановичу? Я підє за ним і, ма-
буть, хутко його доконаю, а ви тимчасом ідїть за ти-
ми, щоб не дати їм спочити. Там є двї ланї й два „шпи-
чаки”. Не стрїляйте тїльки до лань... Ну, „ні пера, нї
шерстини!” А як доконаю свого рогача, то зараз
приїду до вас слїдом.

Розїшлися кожний за своїм слїдом. Зеленський
запалав ловецькою пристрастю. Десь подїлася без слї-
ду його втома й він борзо посувався за лосиним слї-
дом, вдивляючись у простїр перед собою. Проїшов,
може, верству, коли побачив крїзь кущї, як зовсім
недалеко перед ним ішли лосї. Помїтили його, підбїгли
й щезли за бїльшими ялицями. Зеленський невтомно
сунув за ними. Минула майже година, а лосї все йшли
густим лїсом, маячили йому час від часу помїж дере-
вами, але не стрїляв з обережності, щоб не поцїлити
ланї, бо через чатиння труднїш було відрїзнити їх від
самцїв. Але не дуже журився тим: знав прекрасно, що
стомленї лосї не минуть його рук і чекав на зручнїшу
хвилину, коли їх зовсім добре буде видно. Врештї де-
рева зрїдли, і лосї вийшли на чималу галяву. Ішли гу-
саком тяжкою ступою майже так само швидко, як
і Богдан. Попереду два „шпичаки”, як їх називав
справник, — молодї самцї з вїнцями по чотири гїлки,
--- за ними двї ланї. Зеленський зупинився і, спокїйно
нацїляючись, стрїлив перше до того, що йшов попе-
реду, і зараз же до наступного самця. Переднїй враз
звалився на бїк і зник у глибокїм снїгу, заднїй скочив
убїк, з явним зусиллям перебїг бїля п’ятдесят крокїв,
зупинився, постояв хвилину й лїг. Обидвї ланї вели-
кими тяжкими скоками кинулись праворуч і за хви-

лину зникли поза ялицями. Зеленський поспішав до своїх трофеїв.

Уже був підійшов на яких десять кроків до першої своєї жертви, коли раптово хруснуло йому щось під правою ногою й навіть не встиг зрозуміти, що сталося, коли вона йому хутко почала поринати в снігу. Несподівано перехилився вправо й упав. Засипало йому очі. Почув, що потопає в якійсь зовсім неприродній позі: права нога підібгана під ним, а ліва задерта вгору, наче хтось сильно тягне за неї. Якось незугарно горне він обома руками під себе пухкий сніг і тоне все глибше та глибше. Врешті зупинився, спершись рукою на щось тверде, мабуть, на землю. Полежав так хвилинку, намагаючись зрозуміти, що це таке, але сніг так щільно затуляв йому уста, що не було чим дихати. Намагався отже, спертий на праву руку, відгортати сніг лівою від уст, але це йому не вдавалось, бо сипка, хапливо відгортана від обличчя, маса знову засипувала йому голову й утруднювала дихання. Кров почала набігати йому до голови, почув шум у вухах і подумав, що ось прийшов наглий кінець його життя. Враз зрозумів, що це йому переломилася права лижа й тому він опинився в такій дивній позиції, бо ліва задержалася на версі й ніби тягне вгору. Якась шалена енергія напливла йому враз до грудей і почав з усієї сили шарпати лівою ногою, але вона не піддавалась. Щоб зняти лижу, треба було дістати до неї хоч одною рукою, але це не було можливе в такому положенні. Тоді спокусився Богдан просто витягнути ногу з валянка. Але й тут була перешкода: валянки сягали аж поза коліна й зігнута в коліні халява не до-

зволяла витягнути ноги. Вже напівпритомний Зеленський вирвав лівою рукою з-за пояса короткий, гострий як бритва ловецький ніж, всунув його собі в халяву валянка та вважаючи, щоб лезо було повернуте назовні, пхнув з усієї сили. Зразу почув, що валянок пустив у коліні. Почав шарпати ногою й досить легко вдалося йому витягнути її босою з валянка. Хутко підігнув її під себе, перевернувся ниць і з великим зусиллям звівся на ноги. Сніг сягав йому майже по шию та прилягав круг тіла. Зіпрів у цій шарпанині й почув тепер, що холод повзе йому від босої ноги вгору, обіймаючи все тіло. Розумів, що мусить щось робити, бо на таких морозі нерухома постава легко може довести до швидкої катастрофи. Але тепер, коли вже йому сніг не затикав уст і дихав вільно, ані снилось йому піддаватись. Вишпортав стягнений з ноги, повний снігу, валянок, зірвав з нього лижу і, тримаючи його високо на головою, витрусив сніг. Тепер почав енергійно розгортати та втоптувати круг себе місце, щоб можна було взути валянка. Всунув урешті задубілу ногу всередину. Але разом з ногою насипалося туди багато снігу, а особливо в розірвану зверху в коліні халяву. Богдан обтяв ножем один ремінь з троків і стягнув ним міцно в коліні розпанаханий валянок. Тепер мусів рішити, що робити далі, бо йти на одній лижі було неможливо, залишатися ж на місці грозило найдалі через пів години смертю на таких морозі. Зеленський обтрусив рушницю і, закладаючи в неї набої, стрілив раз - у - раз шість разів. Зразу думав, що, може, прикличе стрілами справника, якщо той недалеко, але хутко усвідомив собі, що на такому силь-

ному морозі вже на яких двісті метрів зовсім не чути стрілу з рушниці. То ж і справник, коли стріляв до рогача, не був від Богдана далі, як на п'ятдесят метрів, а стріли з рушниці не були голосніші від ляскання батогом. Треба було щось інше зробити і то негайно, бо вже мороз з усіх боків тиснув спітніле тіло й воно за короткий час може зовсім загубити здатність руху. Зіпнявся навшпиньки і, витягаючи як тільки міг найвище, шию понад сніг, уважно розглядався навколо. Може, сто або сто п'ятдесят метрів перед ним видно було на галяві під самим лісом круглу чималу ніби могилу.

Подумав, що це, може, якийсь стіг сіна, яких чимало бачив по таких місцях ще перед снігом, і рішив добитися до нього. Почав, розгортаючи перед собою місце, посуватися вперед. Енергійно відгортаний прикладом рушниці на боки сипкий сніг обсовувався назад і багато коштувало праці, щоб хоч пару кроків посунутися вперед. Мусів отже часто спочивати. Але вже по хвилині безруху чув, що починає замерзати. Мороз мов кліщами стискав його тіло, і він мусів знову енергійно рухатись, щоб не задубіти. Тужно поглядав у бік білої могили, що вже йому здавалася єдиним рятунком, але зовсім не було пізнати наближення, так поволі посувався. Врешті почав зовсім вибиватися з сил і подумав, що, мабуть, таки прийдеться йому загинути. Але спрага життя була в нім така сильна, що ніяк не хотів піддатися. Тепер добрав собі ще нового способу, щоб могти довшу хвилину спочивати. Закопувався майже з головою в сніг і стояв так по кілька хвилин. Мороз не так йому тоді

дошкуляв, бо в снігу було непомірно тепліше, і міг би він довше спочивати, коли б вогке тіло не починало йому все деревіти, а непереможний сон не склеював повік та не пригинав голови на груди. „Це смерть”, — казав собі тоді вголос і знову починав боротьбу.

Уже зовсім стало темно, коли ледве живий добився до мети. На щастя, це не був навіть стіжок, а великий стіг сухого сіна. Довго працював Зеленський над відгортанням снігу, щоб добратися до сіна; довго потім намагався одеревенілими пучками засвітити сірника, щоб підпалити висмиканий віхоть.

Поклав його під самим стогом і завзято висмикував нові віхті та докладав їх на вогонь. Страшенно курило, дим виїдав очі, вогонь шипів та потахав, бо на нього стікала снігова вода, але боровся з нею завзято, бухкаючи клубами пари. Добувшись угору, пара негайно замерзала в повітрі і сипалася назад дрібними гострими голочками, але таки вогонь переміг, прорвався через сніг, і червона заграва залила широке коло аж по верхи недалеких ялиць.

Жар, що бив від пожежі, примусив Богдана відійти далеченько від вогню. Він зупинивсь у витоптаній ямі, все поволі обертаючись круг себе, бо з одного боку нестерпно пекло, а з другого мерзло...

— А що ж це ви, Іване Йвановичу, таку ілюмінацію зробили? — почувся веселий голос справника.

Богдан озирнувся й побачив, як підходили до нього на лижах справник з Демидом.

— Що ж це ви такий нетерплячий, що на нас не заждали? Ми б дешевший вогонь розпалили, а за це сіно прийдеться заплатити, мабуть, із п'ятнадцять

рублів Кузьмичеві. Це ж Кузьмичевий стіжок, Демиде?

— Так, Кузьмичевий, — підтвердив Сорочка.

— Ну, як же ваші лосі? — питав далі справник, — бо я мого добув, але ж і втомив він мене, хай йому біс! Чи ви знаєте, з чого йому тоді фарба порскала на сніг? Я йому кулею вухо роздер при самій голові — з того й була та кров, а він зовсім був здоровий та попровадив мене з десять верстов, поки я його таки доконав. А Демид таки обложив Михайла Йвановича, тільки здалека, а де заліг — не видививсь, бо вже темрява була настала. Нічого: хай собі спить цю ніч спокійно, а на ранок можна його буде безпечно вислідити. А як там у вас? „З добихом, чи не з добихом”?

Богдан почав йому розповідати про свою пригоду й тільки тепер справник пильно придививсь до нього.

— Та на вас же лиця немає, Богдане Севериновичу! — скрикнув тривожно. — А то ж лихо! Це ж іще слава Богу, що на тім обійшлося! Інший загинув би на вашім місці! Ну, бравий же з вас молодець, Богдане Севериновичу, чи то пак, Іване Йвановичу! Але вас тепер треба сильно розігріти. Гей, Демидко! — гукнув, обертаючись до Сорочки. — Негайно вогнище на нічліг закладай та вари чай! Ти ж навіть запасних лижів не взяв з собою! Ну й на чім тепер Іван Йванович додому піде? Ех, недотепа з тебе!

Але Сорочка не слухав. Підійшов до групи з шости ялиць, що стояли неподалік тісно одна при одній, і почав працювати сокирою. Хутко попідсікав п'ять із них так зручно, що всі вони, падаючи, поспиралися верхами на шосту, що стояла посередині. Так через пів години утворився вже високий стіжок із густого ча-

тиння. А Сорочка вже сік навкруги менші ялинки та ялівець, тягав і напихав їх під непідсічену ялинку. Коли вже настягав стільки дрібного чатиння, що утворилася з нього двометрова заввишки купа, вміло підпалив її. Вогонь розгортався поволі, поки не обгорнув смольних гілок підсічених дерев. Тоді хутко побіг угору й вистрілив веселим полум'ям з великим на версі чубом чорного диму, що хиявся над ним і грав мінливими барвами.

І знову треба було відсунутись від нового вогнища, бо й від нього бив нестерпний жар. Але наші стрільці примістилися тепер дуже вигідно поміж обома вогнями — зовсім близько від потахлого вже стогу сіна, що тільки жарівся в сніговій ямі, та значно далі від палаючих ялиць. Демид уже заварив повний чайник снігової води й пили вони гарячий чай напів з горілкою, перекушуючи лосиною печенею з хлібом.

Коли горіючі ялиці почали осідати та утворили велику купу розжарених головень, а навкруги стопився аж до змерзлої землі сніг та утворилася широка кругла яма з високими майже на два метри сніговими стінами, — наші ловці позсовувалися в цю яму та почали лаштуватися на нічліг.

В ямі було не то що тепло, а душно. Справник з Богданом поскидали зверхній одяг, позастелювали пледями настелене на землі ялинове гілля й полягали, обернувшись роззутими ногами до жару.

Богданові було тепло й затишно. Тільки напів прикрився коротким своїм кожушком, слухав справникового оповідання про його пригоду з рогачем. Жалів висланого до міста по коня та човен Демида. До міста

майже десять верстов і бідолаха мусить тепер брести стомлений на лижах по таких морозі, коли їм тут так тепло. Наче крізь воду доходив до нього одноманітний голос справника. Навіть не намагався розуміти слів, але йому мило було думати, що хтось є при ньому й говорить до нього. Так поволі поринав у сон.

А коли через дві години почав його будити справник, щоб пересунути леговище ближче до притахаючого жару, бо в ямі ставало холодніше — Богдан дивився на нього каламутними непритомними очима й не розумів, що той говорить до нього. Справник дуже затурбувався, притягнув Богдана разом із постелею до вогню, обтулював його всім, що тільки було під рукою. Сів на обсмаленім пні, закурив люльку і три-возможно прислухався до маячіння хворого.

— От неприємна історія! — муркав сам до себе. — Чого доброго загине хлопець нізащо! Таки доброго якогось лиха вхопив! І де в чорта той проклятий Демидко так довго бариться, бодай йому добра не було!

Знав добре, що Сорочка певно ще й до Онеги не дійшов, що ще треба не менш як дві години ждати, поки прибереде він конем до табору назад, але легше йому ставало на стурбованім серці, коли міг хоч у думках когонєбудь виляяти.

Справник був добра людина. Зеленського полюбив широ, як веселого й доброго товариша на ловах, та прикро було йому думати, що ось, може, занедужав той тяжко й уже цієї зими не зможе на лови ходити. Сам він був удівцем, колись бравим офіцером кавалерії, але з приводу якихось непорозумінь з владою мусів покинути військо та пішов на поліційну

службу. З охотою прийняв посаду онезького справника, бо був пристрасним ловцем і ніде, як тут, не міг своїй пристрасності догодити. Але серед місцевої чиновної інтелігенції, що набиралася звичайно з найгірших елементів — на далекі окраїни висиланих, щоб їх у центрі позбутися — почував він себе самотиною. І ось тут зустрівся з близьким йому українською культурою Зеленським. Богданове товариство стало йому дороге, майже необхідне. Добре розумів, що ризикує своєю урядовою кар'єрою, вступаючи в такі близькі взаємини з політичним засланцем, але не дуже цим турбувався. Тепер щохвилини підводився з свого пенька і прикладав до розпалених Богданових губ бляшанку з чаєм, або обтулював його власним кожухом та пледом. А той маячив щось і вигукував, підводився на своїй постелі й поривався кудись іти. Тоді справник брав його ніжно в обійми та клав назад на постіль, промовляючи як до дитини:

— Ну, досить уже, досить. Цить, мій любий! Може, знову дати чаю?...

Богдан раптово глянув на нього непристомними очима та промовив м'яко і глибоко:

— І ти прагнеш до своєї мами та шукаєш її десь далеко, а не бачиш, що ось вона лежить замучена, лобита під твоїм тином. Та пані, що в пишних шатах манить тебе до себе, це чужа підла відьма, а шати та клейноди на ній з твоєї рідної мами поздирані, у неї покрадені!...

— Цитьте, цитьте, Богдане Севериновичу! — заговорив до нього вже по-українському справник. — Вам не можна вставати, бо застудитесь...

— Ні, пане Мотовило! — видирався йому з рук Богдан. — Ви зрадили Україну! Народ повстане як стихія, як буря і змете вас, як галапасів, як непотрібне сміття! Це ваша жажлива трагедія! Ви — політичні банкроти!...

Так перемучився справник з недужим зо три години, поки над'їхав Сорочка ще з двома людьми. Дужий справниковий кінь брив поволі глибоким снігом, а за ним зовсім легенько по версі сунув великий плоскодонний човен, в якому сиділи Сорочка з двома поліцаями. Кінь не чув навіть, що тягне за собою човна, так легко ковзався він по снігу.

Справник негайно звелів перенести Богдана до вистеленого великого бараницею човна. Обтулили його футрами й від'їхали додому, залишивши поліцаїв глядіти побитих лосів, за якими Сорочка мав приїхати вдруге.

Богдан спав усю дорогу, а справник, сівши біля нього, мовчав. Увесь час не сходив йому з думки його батько, старенький волинський священик, що завжди вдома говорив не тільки до селян, але й до сина українською мовою й не раз повторював: — „Ми, Порай-Ясинські, стара благочестива шляхта, нащадки преславного лицарства руського, що боронило в кривавих боях святу землю руську і від татарських, і від польських, і від московських орд...”

— Чи не починаю часом і я маячити? — думав Віталій Антонович, пересовуючи рукою по невиспаних очах.

Х. С Я Й В О

Богдан розплющив очі. Лежить на своїй лежанці. В кімнаті сутінь. Бачить у кутку зовсім чорне обличчя святого Миколи в срібних ризах і миготливу лампадку. Хоче підвестися, але тільки звів голову й вона йому безсило впала на подушку. Похиляється над ним чиєсь чуже, рум'яне, кругле, в ластовинні обличчя з біляво-рудими косами, що висмикуються з-під зав'язаної на голові білої хустини. Чиясь м'яка жіноча рука лягає йому на чолі, і він знову заплющує очі. Довго мовчить і поволі думає, чия б це була рука і чому такий милий спокій пливе йому від неї по всьому тілі? Врешті пригадує собі, ворухить устами і стиха вимовляє:

— Мамо!

Рука здригається й кудись щезає. Знову розплющує очі і здивований бачить, що побіч нього сидить якась чужа особа в білім лікарському халаті.

Здається йому, що він уже її десь бачив, але не може собі пригадати, де саме. Довго мовчить, врешті питає з зусиллям по-московському:

— Кто ви такая?

— Ніна Михайлівна, фельдшерка з місцевого шпиталю, — відповідає вона тихим виразним голосом по-українському. — Доглядаю вас у недузї, лежить же спокійно, зараз наготую вам ліки.

Богдан хвилину мовчить. Тоді каже тихо з проханням в голосі:

— Попросіть мою маму, щоб прийшла до мене.

— Але ж тут немає вашої мами.

— А чому так пахне грушка, що мій татко привіз її з Бузулука?

— Це пахнуть грушки й яблука, що два дні тому прислано їх на вашу адресу з України. З дому вам їх сюди прислали, але ви ще були дуже хворі, і я не могла вам про це сказати.

— Дайте мені грушку.

Ніна Михайлівна підвелася з крісла, схилилася над віддалік поставленою скринькою, вийняла з неї велику золотисту грушку й дала Богданові.

Обережно бере її в обидві руки й довго нюхає, сильно втягаючи в себе її милі пахощі. Тоді перекопливо каже:

— Та сама. Прошу, розріжте мені її на чотири рівні частини, оттак здовж, — показує пучкою, як має бути розрізана грушка, — але так, щоб і корінець на чотири частини перетяти.

— Чому ж і корінець? — питає здивована фельдшерка.

— Щоб кожне з дітей свою частину за корінець могло держати, як їстиме.

Ніна Михайлівна, не розуміючи, про які діти він каже, перетинає грушку обережно разом з корінцем на чотири рівні частини й подає Богданові на тарілочці.

— А тепер, прошу, попросіть мою маму, щоб прийшла сюди разом з дітьми...

— Але ж, Богдане Севериновичу! Тут немає ні вашої мами та й ніяких дітей. Ми в Онезі.

Розплющив очі з якимось неясним почуттям, що сталося щось добре, що взагалі добре на світі. При столі віддалік, в ясному крузі прикритої зеленим абажуром великої лямпки бачить похилену голову сестри-жалібниці в білій хустині та білим лікарським халаті. Вона щось пильно шиє. Довго приглядається з усміхом до її рум'яного спокійного обличчя, врешті обзивається:

— Добридень, Ніно Михайлівно, якщо не помиляюсь.

Хутко встала з-за столу з роз'ясненим обличчям.

— Добридень вам, Богдане Севериновичу! Я рада, що ви не помиляєтесь навіть щодо мого ймення, яке ви чули, коли були тяжко недужі. Слава Богу! Це знак, що вже найгірше минуло й ми з вами на добрій дорозі. Як себе відчуваєте?

— Дуже добре. Хотів би зараз одягтися та йти в ліс на лови, — зажартував з усміхом, що йому неприродно скривив виснажене обличчя.

— Добрий жарт, Богдане Севериновичу. Ще довго мусітимете перележати в постелі. Ви були дуже хворий і навіть була хвилина, коли я тремтіла за ваше життя. Слава Богу, що на тім обійшлося, але при умові довшого видужування й великої уваги, щоб знову не застудитися.

Скоро очунював Богдан. Уже в кінці жовтня ходив по місті, хоч на лови ходити не дозволяв йому ще

лікар, який часто відвідував його та казав не раз із признанням:

— Але ж і організм у вас, батеньку! І колом вас не доб'еш! Щоб таке гостре запалення легенів за два тижні без сліду минулося! Та ж це нечувана в медицині річ! У кожному однак разі раджу вам, батеньку, ще зо два тижні до лісу ані кроком. Тут дід Мороз не такий, як наш південний. Він і дуба повалити та надвоє розчахнути може, а ви ж не дуб.

Але Зеленського тягло до лісу. Особливо тому, що йому з дому прислано його улюблену рушницю — рекордову далекобійну „кокерільку” — що дробом била смертельно на сто п'ятдесят-двісті кроків. Прислали йому й малокаліброву „франкотку”, таку прецизну та далекобійну, що кульками вбивав з неї Богдан іще в Байковичах дрохви та перелетні гуси на чотириста-п'ятсот метрів і обтищав гноти на свічках.

Відвідав Мотовила, і той прийшов до нього пару разів. Нав'язалися поміж ними щирі й сердечні відносини, чим дуже радів Зеленський, мріючи, що, може, вдасться йому приєднати Мотовила до української справи.

Заходив до Ніни Михайлівни. В неї був милий контральтовий голос і знала вона багато українських пісень. Родом була з Чернигівщини. Була дуже інтелігентна. Насякла ідеями російської революції, належала до партії соціалістів-революціонерів. До Онеги була заслана на два роки, але вже кінчалося її заслання. Весною має податися на Південь. Досі не цікавилася національним питанням, і тепер Богдан мав у ній вдячного слухача на цю тему.

Справник під час Богданової недуги здобув ще двох лосів та вбив того ведмедя, що його тоді був вислідив Сорочка. Тепер по службі виїхав на два тижні до Архангельська. Демид Сорочка майже щодня заходив на годинку, щоб у чомусь допомогти, пильно допитувався про здоров'я та все тільки про лови говорив.

Врешті, почувавши себе вже зовсім добре, рішив Богдан вибратись до лісу, щоб добути ведмедя. У тайні перед лікарем і Ніною Михайлівною поїхав одного ранку на три години перед світанком разом із Демидом на лови. Тридцять п'ять верстов було до села, де мав їх зустріти самоїд Сухих, що берлогу був вислідив.

Їхали, звичаєм Півночі, кожний зокрема малими запряженими в одного коня санками. Попереду їхав Демид, за ним Зеленський. Малий коник у його санках бадьоро біг вузьенькою, протертою серед глибокого снігу, дуже вибоїстою доріжкою. Богдан зовсім не потребував кермувати ним, а навіть не мав і віжок, бо там звичайно їздять так, що кермує конем тільки той, хто їде в перших санках, а всі інші подорожні тільки сидять у своїх санках, а їхні коні самі біжать за попередніми. Лихо буває аж тоді, коли приходиться розминатись. Хтось мусить з'їхати з вузької дороги в глибокий сніг і ждати, поки минуть його ті, що їдуть у протилежний бік. На щастя, ловці не зустріли на дорозі нікого і доїздили до мети, як уже зовсім розвиднілося.

Уже здалеку було видно хатину, що до неї вони прямували, коли Зеленський заглянув праворуч від до-

роги на самім вершку сухої ялиці чорного тетерю. Гукнув на Демиду, щоб зупинив коня та, поглядаючи на косача, почав добувати з піхви рушницю та закладати до неї набої. Демид із зрозумінням поглядав то на Богдана, то на тетерю, що спокійно сидів собі на ялиці. Дерево стояло не менш як на сто п'ятдесят кроків від Богданових санок, і Демид був певний, що стрілець виступить із них та підходитиме ближче до птаха. Тому здивувався, що Богдан, сидячи в санках, підводить рушницю до стрілу.

— Далеко! — не вдержався Демид, але в ту ж мить бахнув стріл і тетеря почав падати, зачеплюючись по дорозі за гілки.

— Упав! — скрикнув здивований Сорочка.

— Та я ж і не стріляв на те, щоб він полетів.

— Але ж до нього було не менше як п'ятдесят сажнів!

— Ну, то й що? — не без приємности завважив Зеленський — для моєї рушниці це зовсім не задалеко.

Сорочка так був перейнятий невиданою ним досі далекобійністю Богданової „кокерільки”, що від того часу з захопленням та майже забобонним острахом дивився на рушницю й на її господаря та свято вірив, що для них немає на ловах нічого неможливого.

Самоїд Сухих уже ждав на них ще з двома лісовиками. Негайно зібралися і всі п'ятеро пішли в ліс.

На цей раз Сорочка мав перевішену через плече капішонку*), а в руках ніс Богданову далекобійну

*) Рушниця старого типу, що заладовується з переднього кінця цівки.

„франкотку”. Вірна Канашка, настороживши вуха та пильно розглядаючись на всі боки, бігла за ногою свого пана. Самоїд вів дві свої власні лайки, за ним ішов Зеленський, потім два самоїдові товариші й на кінці Сорочка. Ішли всі без лижів, бо сніг уже по відлигах та дужих морозах так затверд, що вдержував на собі людину. За останні два тижні морози так полегшали, що тепер не було більше як 4 - 5°. Повітря здавалося м'яке і зовсім тепле і наші ловці йшли, вільно розмовляючи, з підігнутими вгору вухами своїх шапок та з відкритими лицами.

На другій верстві Сухих зупинився, порадився з товаришами та пішов із Зеленським уперед мовчки, дуже обережно ступаючи, а інші так само обережно сунули за ними назирці. Вже близько берлога, і була небезпека, що могли б наполохати ведмедя, коли б гамірно підходили. Тоді сполоханий ведмідь часто втікає за сотні верстов і стає для стрільців недоступним. Але вже обступлений з усіх боків, часто довгий час не дається виполохати та вперто сидить у своїй твердині, доки його силою не примусять вийти на світ.

Берлога була серед густих молодих ялинок. Сухих підкрадався обережно. Врешті зупинився і, прикликавши до себе рукою Богдана, показав йому вивернуту з корінням велику ялицю, засипану глибоким снігом.

— Ось тут під цим виворотом у ямі берлога, — шепотів майже нечутно. — Там, де парує, він лежить. Стій тепер тут та добре дбай, щоб не пропустити його, коли б раптово наполохався та вискочив, а ми розчистимо місце й будемо його на тебе виганяти.

Зеленський став з готовою до стрілу рушницею й дивився на тонесенький струмок пари, що виходив ледь помітною смужкою понад вивернутим корінням ялиці саме в тім місці, де мав лежати ведмідь.

Сухих тихо підійшов до того місця й почав хутко стинати гострою сокирою молоді ялинки та відкидати їх далеко поза лежачу ялицю. Зараз надійшли і два його товариші та робили те саме. Сорочка став за Зеленським та держав і собі готову до стрілу свою рушницю.

Справно працювали сокирами всі три лісовики. Хутко росла круг берлоги все більша, очищена з чагарнику галява. Люди вже покинули всяку обережність, голосно розмовляли, сміялися й жартували з Михайла Йвановича, що певно вже прокинувся, але чи боявся, чи лінувався вийти з твердині та стати чолом проти напасників. Канашка й дві самоїдові лайки нюшили понаїжувані та завзято гавкали на берлогу. Михайло Йванович не давав про себе знати.

Коли вже очищена з хащів галява поширилася на яких тридцять-сорок кроків, Сухих з товаришами приступили до берлоги, відкинули поперед усього біля впазу сніг дерев'яними лопатами й почали розбивати мерзлу землю ломами, щоб, пробивши в ній невелику діру, штовхати крізь неї тичкою ведмедя в спину, поки розгніваний не вийде з лігва. Земля була тверда мов кремінь і робота йшла пиняво. Богдан увесь час із напруженням ждав на ворога, не спускаючи очей з впазу до берлоги, але панувала в ній глуха тиша.

Врешті один, мабуть, менш терплячий, самоїдів товариш вибрав довгу рівну тичку, зайшов спереду,

уоставився боком на широко розставлених ногах, виміряв оком поза собою просторинь, щоб могли скочити вбік, і почав засовувати тичку в отвір берлоги.

— Ось полоскочу я голубчика звідсіль, то, може, скоріш вийде!

— Відійди геть! — гукнув йому Зеленський. — Хочеш, щоб тебе ведмідь попід ребра полоскотав?!

Лісовик обернувся всміхнений та спитав:

— А хіба ж ти стріляти не вмієш?

Зеленський збентежився, зрозумівши, з яким довір'ям до його стрілецького хисту ставиться той чоловік, який не вагається лізти майже в саму ведмежу пельку, коли бачить за собою озброєного ловця. Нічого йому не відповів, тільки звів брови й ще пильніше дивився на вихід з берлоги, в якій лісовик штовхав тичкою.

— О, вже схопив за тичку зубами! — гукнув той.
— Пустити її, Михайле Йвановичу, вона моя.

У берлозі ревнуло. Той, що дражнив ведмедя, скрикнув: „Лізе” і скочив убік. Богдан стиснув у руках рушницю й увесь скупчився, ждучи, що ось противник вийде з ревом з лігва, зведеться на задні лапи й піде на нього так, як це бачив не раз на малюнках. Але все відбулося зовсім інакше й настільки несподівано, що ведмідь мало що не вийшов з усієї халепи без стрілу. Він зовсім і не думав спинатися на задні лапи та кидатись на противника. Випорскнув як опарений з лігва й кинувся на всіх чотирьох лапах убік навітки. Все це було такою несподіванкою для Богдана, що він з дива забув про рушницю й тільки на Сороччин несамовитий крик: „Бийте! бийте, бо вте-

че!" — опам'ятався і, майже не націлюючись, стрілив за ведмедем, коли той, пробігши очищену галяву, майже зникав у хащах.

Люди поставали мов зачаровані й тільки всі три лайки кинулись за втікачем та зникли разом із ним у кущах. Але за хвилину, десь за першими ялинками зупинились та підняли страшенний гамір на однім місці.

Богдан, за ним Сорочка, а за ними й решта ловців прожогом побігли в той бік. Ведмідь сидів, засунувшись задом у густе чатиння та передніми лапами обгянявся від двох самоїдових собак, що завзято атакували його спереду, але не наближались настільки, щоб міг він їх досягнути кігтями, а Канашка скімлила десь з-заду за ведмедем, мабуть, намагаючись добратися крізь гущавину до його спини.

Сніг навкруги був забризканий фарбою. Видно було, що ведмідь важко ранений. Богдан зупинився на мить і стрілив йому просто в груди. Поцілене звіря ревнуло, спробувало зіпнятися на задні лапи, але захлинулося власною кров'ю, що хвилею линула йому з пельки, та важко обсунулось носом у сніг.

Всі три собаки кинулися на нього, завзято рвучи за кудли на карку та на плечах. Але Михайло Іванович уже не реагував на їхню нападсть. Перестав дихати.

Усі чотири Богданові помічники з веселими окликами підбігли до вбитого ведмеда, повідгонили від нього лайок та радісно ділились один з одним враженнями, оглядаючи здобич. Тільки Зеленський стояв на місці, з якого стріляв, і, спустивши вниз рушницю, мовчав. Сухих і Сорочка подивилися на нього здивовані, а самоїд спитав:

— Що ж це ти, Іване Йвановичу, не радий, що здобув ведмедя.

— Та хіба ж це ведмідь був? — неохоче відповів Богдан. — То, мабуть, був заяць, а не ведмідь, бо, замість кинутися на мене, втікав, як заяць.

— А нащо ж тобі це, щоб кидався на тебе? — спитав здивований самоїд. — Ти ж і так здобув його.

— Якби мені тільки шкура була потрібна, то я б собі її в Онезі купив. Я прийшов сюди не по шкуру, але щоб один одному в очі глянути, а він утікає...

— О! — самоїд перехилив голову і глянув на Зеленського з признанням. — Ти хотів його з бою взяти? Це зовсім інша справа! На це треба, щоб була ведмедиця й до того з малими. Але треба ждати до лютого місяця, коли вже в берлозі вона малих приведе. Хочеш, то я таку для тебе достану. Недалеко, верстов двісті відсіль буде. Мій свояк таку берлогу має. Але це вже дорожче буде коштувати: сорок рублів готівкою та відро горілки.

— Добре. Купи для мене цю берлогу, — погодився Зеленський. — Маєш ось завдаток десять рублів. Дай мені знати, коли вже час прийде, і поїдемо.

— Як хочеш, щоб з тобою билась, то не можеш раніш, як у лютому місяці її тривожити, а ще краще в березні, коли вже ведмедята трохи підростуть, а вона подужчає. Як доплатиш мені ще двоє відер горілки, то й пестуна*) можеш узяти. Він недалечко при ній у дуплі примістився.

*) Пестун — торішній молодий ведмедик, що служить за няньку молодшим ведмежаткам.

— Пестуна не хочу, — кинув заперечливо Богдан.
— Ну, хлопці, збирайтеся!

Самоїд з помічниками справно змайстрували з двох зрізаних молодих берізок волок, примістили на ньому вбитого ведмедя, запряглися втрьох і поволокли його до хати. Зеленський пішов з Демидом лісом, пустивши на обидва боки всі три лайки. Щасливий день на лови вдався сьогодні Богданові. То ця, то та лайка давала знати, що вже загнала або винюшила на дереві якусь дичину. Стрільці негайно підбігали на голос, і Богдан здіймав кулькою з „франкотки” тетерю, біличку, а раз навіть і куницю лісову. Поки дійшли до хати, Сорочка був увесь обвантажений здобиччю. Шість чорнобри-вих косачів, одинадцять попличок і куниця висіли йому на троках через плече. Дуже тішився й побожно дивився на свого пана та на його малу, як дитяча цяцька, франкотку.

По вечері в лісовій хатині пустилися наші ловці назад до Онеги. Попереду їхав Сорочка, примістившись на завантажених ведмежою тушею санках, а за ним Зеленський з рештою здобичі. Ніч була зоряна, але безмісячна, і невеличкий 10 - 12^о мороз, що в північних краях вважається майже за відлигу. Богдан, обтулив-шись своїм романівським кожухом, почував себе вигідно та, стомлений враженнями минулого дня, почав дрімати. Вже майже зовсім заснув, коли почув, що його санки раптово зупинились.

Розплющив очі й остовпів. Якесь несамовите світ-ло, зразу жовто-гаряче, потім яскраво-зелене, знов темно-фіялкове оточувало його, міняючи з кінемато-графічною швидкістю барви. Богдан зразу подумав,

що це якась нечувана сонна примара, і підвівся в санках, але, розглянувшись, зрозумів, що не спить, тільки доступив щастя стати свідком одної з найбільш чарівних і таємних містерій північного неба — північного сяйва.

Вистрибнув із санок і побачив, що Демид стоїть при своїх та, знявши шапку, з піднесеним вгору обличчям побожно хреститься.

Більш пів неба залите було тремтячим невимовно-барвистим світлом. Якись пофалдовані в безупиннім русі завіси, а рух цей хвилею біжить вгору й щомить, міняючи ніжні, з несподіваними відтінками барви, тремтить і чарує, і невідомо, де починається, і чи є йому десь кінець. А з-поза тих завіс у всі боки безшелесно вистрілюють то барвистими снопами, то довгими на ціле небо світляними смугами від криваво-червоних до пастелево-селединових невлмовимо легкі та мінливо химерні світла. Розширюються, звужуються, зовсім зникають і знову родяться все інші, все ніжніші, все кращі, все більш таємні й невлмовимі.

Обтяжений грубими сніговими ризами ялиновий ліс, що й без того творив чарівну казку, тепер став так чимось недоступним, навіть для найбуйнішої людської уяви, що, дивлячись на це, людина зовсім губить відчуття своєї істоти й зливається з цією невимовною могутньою, безмежною, всеобіймаючою та всепроникаючою містерією неба й землі, найбільш таємним і наймогутнішим явищем доступним людському зорові. Немає в людській мові слів, немає в найгеніяльнішого мистця барв, якими б можна було змалювати північне сяйво в усій його могутній красі.

Богдан дивився зачарований без віддиху на це чудо. Невимовне захоплення цілковито опанувало його.

І так, як несподівано сталося це чудо, так несподівано перестало бути. Навіть не зникло, не розвіялось, не згасло, а просто в невідомім часі перестало бути!

Богдан відчув щось таке, чого ніколи не міг би уявити собі, ні висловити. Над ним засіяне великими тремтячими зорями темно-синє небо, обабіч казкової краси ялиновий ліс у своїх снігових шатах, а далі перед ним нерухомий силует Демида Сорочки з підведеним угору обличчям і шапкою в опущеній руці. Довге зідхання вирвалося з Богданових грудей, якийсь безмежний жаль за чимось невідомим ніби рукою взяв його за серце. Немов не своїми ногами ступив у санки і якимось чужим голосом гукнув до Сорочки:

— Рушай!

ХІ. С В Я Т И Й В Е Ч І Р

Минув іще місяць. Богдан часом із справником, але часто й сам ходив на лови. Часто відвідував Мотовила, з яким в'язали його щораз більш приязні відносини, заходив до Ніни Михайлівни. Читали собі різні книжки або газети, в більшості українські, і довгими годинами розмовляли. Богдан викладав їй свої думи і мрії про українські справи, а вона слухала, не спускаючи з нього очей, і мов губка всмоктувала в себе його науку. Всією душею перейнялася величчю україн-

ської ідеї й широко казала йому, що тепер уже присвятить їй всю себе без останку.

Прийшли Свята. Ніна Михайлівна запросила Богдана до себе на Святий Вечір. Зробила вона йому милу несподіванку.

Коли Богдан у трохи пригнобленім настрої через думку про далеку родину, що ось перший раз засяде до Святої Вечері без нього, застукав о сьомій годині до дверей Ніни Михайлівни — вона зустріла його на порозі. Український народній одяг був на ній. Вишивані рукави білої сорочки прекрасно гармонізували з дрібно нашитою оксамитною керсеткою. Рясні разки доброго намиста на високих грудях. На голові вміло вив'язана на невисоких очіпку квітчаста шовкова хустка. Взута в червоні сап'янці на високих заках з підківками. З-під картої барвистої запаски вишивав білий красно мережаний та вишиваний поділ сорочки. Так їй було в тім усім гарно, що десь зовсім зeszла і руда коса, і кругле обличчя, і широкі уста, і ластовиння на лицях. Перед Богданом стояла гарна квітуча молодиця і, прикладаючи ліву руку до грудей, щоб придержати нею намисто, кланялася йому низько, спускаючи праву руку до землі, і вітала:

— Прощу, прощу, красний козаче, до моєї вбогої господи на кутю та звар!

І на Богданові був народній одяг. Чорний, із дорогого сукна жупан з червоною шовковою підшивкою, широкі козацькі шаравари підперезані червоним поясом, багато вишивана золотом та шовком сорочка й жовті з доброго товару чоботи на високих заках та срібних підковах.

А в хаті були вже гості: Мотовило й Сорочка, обидва Черевики, батько з сином, та лікар, Анатолій Юрєвич. Попідводились з ослонів і вітали Богдана. Всі були, як хто міг, прибрані на свято; Черевики й Сорочка в вишиваних сорочках.

Богдан дуже зрадів, коли побачив їх, і сердечно стискав їм усім руки. Господиня запрошувала до столу.

І тут нова несподіванка. Посеред світлиці стояв прирушений сіном та покритий білим з мережаними краями настільником стіл. Заставлений він був усіми дванадцятьма обрядовими стравами, порозставляваними в глиняних полив'яних та красно мальованих миргородських макітрах та мисках, з кутею та зваром, з трьома гатунками риби: начиняних, у меді варених і смажених; з пісними пиріжками та книшами, з білими паляницями, з гарячим пісним борщем з вушками з риби та грибів; а поміж ними полив'яні й мальовані михайлики з запіканками, наливками та горілками. В кутку під образами невелика та рясно прибрана позолотками, цукерками, золоченими горіхами та рум'яними яблучками ялинка, а по інших кутах пишні, грубі й високі снопи буйного жита й пшениці.

— Та де ж ви цього всього понабирали? — вигукнув Богдан, розглядаючись з палаючими радістю очима.

— Ворожка нічкою поназносила! — весело засміялася Ніна Михайлівна, — жито та пшениця приїхали з Гусакової завдяки присутньому ось тут панові Кузьмі.

Черевик увесь почервонів, ніби засоромлений тим, що всі обернули на нього очі, та виправдувався, що не винен він, бо це Ніна Михайлівна вже два місяці,

як наказала йому виписати з дому сніп пшениці та сніп жита.

А господиня тимчасом вже із звичаєвими поклонами припрошувала гостей до борщу, до куті та чарки, прохаючи Богдана бути господарем, а сама з Остапом Черевиком світила свічечки на ялинці та гасила лямпки.

Довго в ніч лунали в рибальській хатчині на березі Білого моря старовинні українські колядки, пізньою ніччю розходилися до домів гості, цілуючи господині руки та щиро їй дякуючи за милий незабутній вечір, що злучив їх у цю ніч з далекою батьківщиною. Глибоко зворушений Мотовило з слізьми на очах дякував Ніні Михайлівні й тричі цілував їй руки та запевнював, що до смерти не забуде цього, справді йому святого вечора, коли він урешті, як блудний син, пізнав свою справжню батьківщину.

Богдан відвів його додому, а той зворушений і йому дякував та врешті обнялися вони сердечно як брати й обіцяли собі спільно в постійнім зв'язку працювати для батьківщини по повороті з вигнання. Радісний і розмріяний вернувся Богдан до хати.

На свята взаємно відвідались Богдан із справником та провели по пару годин при милій розмові, чарці та закускі. Скільки однак разів залишався він на самоті — тяжкою марою гнітила йому груди туга до своїх, до рідного краю та до родини. Втікав сам від себе до лісу, але лови ставали щораз трудніші, сонце вже зовсім не показувалося, запанувала довга, сумна полярна ніч.

Ніна Михайлівна виїхала на південь і Богдан почував себе ще більшим самотинцем.

Настали для Богдана чорні дні. Гризька самота, страшна турбота про здоров'я сінка, який щораз гірше почувався завдяки немудрій материній та бабиній опіці — як це він бачив з листів, що надходили з дому — просто валили його з ніг. Змарнів та схуд. Очі йому позападали глибоко. Став не в міру роздражнений та аби-чого вибухав гнівом. Страшенно гнітила його думка, що коли не поспішить Гнаткові на рятунок перед кінцем свого заслання — не застане вже його живого. Що було робити? Забрати його сюди, на Північ? Був свідомий, північного жахливого літа, повного мошки, що вигризає очі та страшенно ранить усе тіло, і не міг допустити до себе навіть думки, щоб на такі тортури міг видати любе, кволеньке Гнаткове тільце. А зима? Хіба ж він міг би перенести її в оцих умовах?...

Як ошалілий, довгими годинами ходив великими кроками по кімнаті. Став нетерплячий і мовчазний, і добродушна Настасія Степанівна співчутливо кивала головою й казала до зятя, Мітюхи:

— Дивись, як Іван Іванович за своєю землею затужив. В очах гасне. Сточить його проклятий черв туги, хіба б Господь дав йому, щоб запив запоем до безтями. Перехворів би це тяжко, але живий би залишився. — Хрестилась побожно старенька, начуваючи, як Богдан нервово кружляв по своїй кімнаті.

Але Іван Іванович не запив. Мука туги та жахливих думок, що ганяли його пару тижнів, як замкненого в тісній залізній клітці гордого хижака, не зла-

мали його й не примусили шукати пільги за допомогою худоб'ячого забуття в дурмані алькоголю.

Здоровий інстинкт життя та боротьби з усякою лихою долею переміг у нього та породив у нестерпнім стражданні сміливу думку, яку враз почав переводити в життя.

ХІІ. П Р О Т И Д О Л І

Одного дня здивована вдова Михеева почула в кімнаті Зеленського веселе наспівування. Колись звичайно робив він це, встаючи зо сну, вдягаючись та вмиваючись.

Внесла йому гарячу воду до вмивання. На її привітання відповів, як колись, весело й приязно, наче ніколи не зазнав суму та туги.

— Самовар скоріш подавай, матушко! — гукнув та, сміючись, обійняв її за стан і обкрутив, підспівуючи, немов би в танок хотів з нею пуститись. — Якщо маєш яку готову добру рибу або м'ясо, то й те принеси. Голодний я і спрагнений і часу маю мало!

Дивився на неї веселими очима, а стара й собі за-сміялась та побожно хрестилась.

— Ну, слава Богу! Бачу, що тобі покращало, Іване Йвановичу! Коли захоче Милосердний, то й зовсім очуняєш.

— Та я вже очуняв, матушко, і нема про що говорити! — гукнув бадьоро. — Ану ворущися хутчій!

І вже вмивався, жваво порскаючи та бризкаючи на всі боки водою. Тоді їв і пив, жартував та частував

господиню „міцним вином”, випивши якого, Настасія Степанівна сама почала реготатись, а коли пішла на свою половину, стала перед образом Миколи Чудотворного навколішки й дякувала йому за те, що прихилився до її прохання та навернув Івана Івановича до „вина”, яке його від великого нещастя врятує...

Але, на її велике здивування, Зеленський не „запив”. Навпаки, почав енергійно займатися справами, полагоджував листування та випродував наскладані за ловецький сезон товари. Вибрані за них гроші пере-силавав до свого банку в Києві, висилав додому цінніші ловецькі трофеї, словом — готувався до самовільного виїзду з Онеги, щоб поспішити на рятунок сина. Саме ця, народжена в стражданні постанова підвела його на ноги й повернула йому колишню силу та енергію.

Так у невгавній праці зійшли йому січень і лютий. Наближався час вирішеного виїзду. Богдан був усе бадьоріший та веселіший. Був зовсім готовий — треба було тільки вибрати найбільш сприятливі зовнішні обставини. Це сталося на початку березня. Справник, викликаний своєю владою, виїхав у Петербург, а Сорочка, завдяки довгій бездіяльності, затужив та запив запоєм.

Тоді Зеленський викликав самоїда Сухих та сказав йому, щоб лаштувався до негайного від'їзду на лови на ту ведмедицю з малими. Загадав удома й Черевикам, щоб ждали на нього не скоріш, як за тиждень; відвідав Мотовила, якому вже за два дні кінчався речинець заслання, і попрощався з ним сердечно та й вирушив ранком шостого березня в дорогу. Аж восьмого вечором, переїхавши на десять верстов

від станції Білозерки залізничу лінію, приїхали на місце.

Лови відбулися майже так само, як і на першого Богданового ведмедя. Ведмедиця довго не хотіла виходити з лігва. Але як почали болюче колоти її в спину гострим колом крізь вибиту позад берлоги діру, з ревом вискочила й кинулася на Богдана. Але так само не звелася на задні лапи та не пішла на нього, як це собі уявляв він попереду, а з неймовірною швидкістю побігла на всіх чотирьох лапах з похиленою головою. Все це діялося так блискавково швидко, що Зеленський ледве встиг стрілити з віддалі п'ять-шість кроків і якби водночас не скочив убік, була б його — хоч і вбита на місці влучним стрілом — ведмедиця причавила з розмаху всім своїм тягарем, бо переважилася в смертельних скорчах через те місце, де стояв він перед хвилиною.

Самоїда відправив з убитою ведмедицею до Онги з попередженням, що повернеться додому менш-більш через десять-дванадцять днів, бо хоче ще розглянутись в околиці за дичиною.

На другий день, залишивши в господаря, де мав нічліг, частину не конче йому потрібних речей, зодягнувся в спортове убрання, натягнув зверху стару ловецьку куртку, спакував у наплечний подорожній мішок плащ та інші потрібні йому в дорозі речі разом із заздалегідь закупленою малою машинкою до стриження волосся, і по сніданку вибрався до лісу. Господаря попередив, що, може, аж за кілька днів буде в нього назад, бо можливо, що поїде залізницею в Архангельськ.

Поспішний поїзд Архангельськ — Москва проходив о четвертій сполудня чéрез станцію Білозерки. Отже часу було ще багато. Рішив востаннє натішитися красою північного лісу в зимових прекрасних урочистих шатах.

Зима ще була в усій своїй повні та мала тривати до другої половини травня, але морозу майже не було. Повітря здавалося оксамитно м'яким та наче вістило недалекий уже кінець панування снігів та ночі. Сонце викочувалося понад обрій на щораз довшу хвилину, а крилате й чотирилапе лісове населення починало вже справляти свої весняні весілля. Ліс по парумісячнім мертвим спокої та тиші оживав. Все частіше було чути по незчисленних коридорах, залях та закутках казкових замків і палат, що їх породили праліс і завальні сніги, таємничі повні пристрасти голоси птахів і звірят.

Казкові барви, що їх родило низько понад обрій мандруюче сонце, завзято пробиваючи своїм червоним промінням густі забори заваленого снігом лісу, доводили своєю красою Богдана до захоплення.

Майже щохвилини мигне верхом по деревах або долом якесь заклопотане більше чи менше створіння, горою перелетить тетеря, а в гушавині чатиння пристрасно накликаються орябки. Але Зеленський рішив не плямити цей день прощання кров'ю та приглядався до них цікаво й спокійно.

О другій годині сполудня розвів чимале багаття, зварив у невеликім подорожнім чайнику чай та підживився холодною печенею. Потім низько, при самій шкірі обстриг машинкою бороду й вуса, скинув ло-

вещку куртку, в яку загорнув усе те, чого не хотів брати з собою, і закопав у снігу в густих ялівцях.

Давно вже була ніч. Зеленський дійшов до залізничної станції й чекав. О третій годині мусів переходити з Москви до Архангельська поїзд і по нім хотів Богдан зорієнтуватись, в який саме бік треба йти до станції Білозерки, що десь дуже близько, може на пів, може на одну верству.

Врешті почувся довгий свист і гуркіт, що наближувався віддалік. Поблискуючи ліхтарями на паровозі, минув Богдана, викидаючи з димаря тисячі й тисячі розжарених іскор, пасажирський поїзд. Хутко миготіли освітлені вікна вагонів і за хвилину вже гинув у темряві, дивлячись ще на Богдана червоними ліхтарнями останнього вагону.

За пару хвилин поїзд почав приставати й вкінці зовсім зупинився. Як можна було зміркувати з його звуків, до станції Білозерки було зо дві верстви. Богданів годинник показував двадцять хвилин по третій. Чув три дзвінки, потім тяжке зідхання паровоза, що переходило в поспішне сопіння та гуркіт, який віддалювався від станції, поки зовсім не завмер.

Рушив до станції.

Завалена снігами мала лісова станція була тиха й пуста. В тьмяному світлі закопченої малої гаснички дрімав у ждальні на ослоні зодягнутий в кожух та влянки залізничник, який, здається, був водночас і сторожем, і начальником станції, і касієром. Зеленський спитав його про поїзд Архангельськ — Москва.

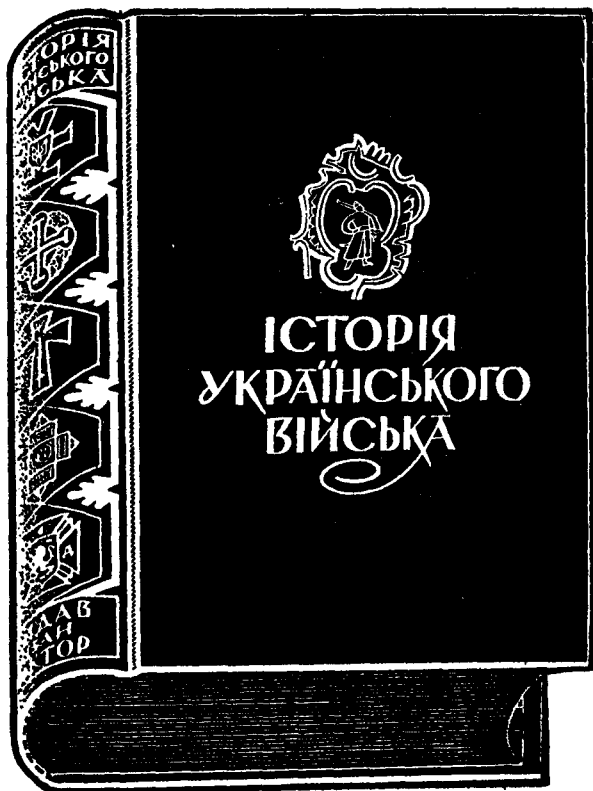
— Через десять хвилин прийде. Стоїть одну хвилину, — відповів байдуже залізничник.

Коли надбіг поїзд, увійшов і зразу вмівся на горішній полиці до сання, давши кондукторові карбованця та наказуючи не турбувати вночі. Поїзд рушив зразу поволі, наче надумуючись, тоді все швидше й швидше і поніс Богдана до нових, невідомих йому пригод. Зеленський, заплющивши очі, лежав горілиць та поволі засинав. Груба свічка, вставлена в прибитий неподалік до стіни залізничний ліхтар, кидала на його обличчя миготливе непевне світло. Обличчя ставало все суворіше, стягалися брови, на чолі появилася глибока прямовисна зморшка, а на устах застигла якась скорботна усмішка.

Кінець другої частини.

Ваші зауваження про цю книжку просимо посилати на адресу Клубу Приятелів Української Книжки.

ВАРТІСНА КНИГА ДЛЯ КОЖНОГО

ВЕЛИКА КНИГА понад 800 сторін і 500 світлин, мап, карт боїв, кольорова ілюстрація українського війська. Величина книги 10x7x2, ½ цалів. Мистецька оправка в полотно зі золотими витисками. ЦІНА \$15.00.

Висилає:

UKRAINIAN BOOK CLUB LTD.
278 BATHURST ST.,
TORONTO, ONT., CANADA.